

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

УДК :

ПОГОДЖЕНО

ЗАХИСТУ

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
кандидат філософ. наук, доцент
_____ Савицька І.М.

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації
доктор педагогічних наук, доцент
_____ Сопівник

І.В.

« _____ » _____ 2023 р.

« _____ » _____ 2023 р.

**МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему
«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ-
ДЕВІАНТІВ В УКРАЇНІ»**

Спеціальність

231 «Соціальна робота»

Освітня програма

«Соціально-психологічна реабілітація»

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор _____ Ірина ДЕМЧЕНКО
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис) (ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор педагогічних наук, професор _____ Інна Осадченко
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис) (ПІБ)

Виконала

_____ Каріна Сирова
(підпис) (ПІБ студента)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна магістерська робота на тему «Соціально-психологічна реабілітація з підлітками-девіантами в Україні» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної бакалаврської роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи; 4) реферат; 5) зміст; 6) вступ; 7) основну частину (III розділи); 8) загальні висновки; 9) список використаних джерел; 10) додатки. У роботі подано 2 додатки, __ рисунків та __ таблиць. Список використаних джерел складає __ позиції. Обсяг бакалаврської кваліфікаційної роботи __ сторінки.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження проблеми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів, висвітлено мету та завдання дослідження, методи, об'єкт і предмет роботи.

Перший розглядає теоретичні основи девіантної поведінки підлітків як соціально-психологічної проблеми. Проаналізовано сутність поняття "девіантна поведінка підлітка" в українських і зарубіжних джерелах. Розділ включає аналіз теорії щодо девіантної поведінки підлітків та огляд сучасних підходів до цього питання. Опис основних видів девіантної поведінки підлітків, таких як агресивність, асоціальна поведінка тощо. Дослідження причин і наслідків девіантної поведінки, факторів, що впливають на її формування, та соціальних наслідків.

Другий розділ присвячено організації експериментального дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів висвітлено сучасні підходи до діагностики девіантної поведінки серед підлітків в Україні. Описано вплив закладів загальної середньої освіти на профілактику девіантної поведінки та роль шкільного середовища. Викладено методику і процес організації експерименту з соціально-психологічної реабілітації, включаючи деталі вибору, інструментарій, процедури дослідження.

Третій розділ охоплює впровадження та оцінку ефективності програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні описано розробку програми реабілітації, її структурні компоненти та принципи. Наведено результати експериментальної перевірки програми, зокрема аналізу статистичних даних, які свідчать про ефективність втручання. Надано методичні рекомендації, які можуть стати основою для подальшої розробки реабілітаційних програм.

У загальних висновках узагальнено результати роботи, зроблені висновки щодо соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні, визначено подальші напрями дослідження в цій сфері.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітковий вік, підлітки-девіанти, поведінкова корекція, соціально-психологічна реабілітація.

ЗМІСТ

Вступ.....	
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ.....	

1.1. Сутність поняття "девіантна поведінка підлітка" у вітчизняних та зарубіжних джерелах

1.2. Аналіз теорій щодо девіантної поведінки підлітків: огляд та висвітлення сучасних підходів

1.3. Характеристика основних видів девіантної поведінки підлітків

1.4. Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків: дослідження факторів та впливу на соціальну динаміку

Висновки до першого розділу

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ В УКРАЇНІ	

2.1. Сучасна діагностика девіантної поведінки підлітків

2.2. Вплив закладів загальної середньої освіти, на профілактику девіантної поведінки підлітків-девіантів

2.3. Методика та організація експерименту щодо соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Висновки до другого розділу

Розділ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ В УКРАЇНІ	

3.1. Розробка та впровадження програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

3.2. Перевірка ефективності програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

3.3. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Висновки до третього розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-психологічна реабілітація підлітків-девіантів є однією з найактуальніших проблем сучасної соціальної роботи та психології, адже рівень девіантної поведінки серед молоді зростає. У суспільстві спостерігається збільшення кількості підлітків, які потрапляють у зону ризику через прояви асоціальної поведінки, агресивності, порушення норм і правил поведінки. Це пов'язано з різними соціальними, економічними, психологічними та культурними факторами, такими як нестабільна сімейна обстановка, низький рівень добробуту, брак уваги з боку дорослих та вплив соціального оточення.

Зростаюча кількість підлітків із девіантною поведінкою потребує ефективних підходів до їх реабілітації, що включає психотерапевтичну та соціально-адаптивну допомогу, орієнтовану на повернення їх до здорового соціального функціонування. Реабілітація таких підлітків сприяє зниженню соціальної напруги, попередженню повторних порушень, а також формуванню позитивних соціальних навичок і відчуття відповідальності.

Важливість дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методів діагностики девіантної поведінки, впровадження інноваційних реабілітаційних програм, які сприятимуть корекції поведінки та позитивному особистісному розвитку підлітків. Вивчення ефективних моделей соціально-психологічної реабілітації та їх адаптація до умов українського суспільства є важливим завданням для науковців і практиків, оскільки саме ці підходи забезпечують зменшення проявів девіантної поведінки серед молоді, сприяють їхньому особистісному розвитку та гармонійному соціальному включенню.

Таким чином, дослідження в цій галузі не лише відповідає нагальним соціальним потребам, але й слугує основою для розвитку нових форм і

методів роботи з підлітками в кризових ситуаціях, що забезпечує більш ефективний соціальний захист і психологічну підтримку молоді.

Соціальна значущість та недостатня дослідженість вказаної вище проблеми й визначила тему бакаларської роботи: “Соціально-психологічна реабілітація підлітків-девіантів в Україні”

Об’єкт дослідження – соціально-психологічна реабілітація підлітків-девіантів в Україні.

Предмет дослідження – програма соціально-психологічної реабілітації із підлітками-девіантами в Україні.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні.

Обрана мета обумовлює необхідність вирішення таких завдань дослідження:

- з’ясувати ступінь розробленості та сутність ключових понять проблеми соціально-психологічної реабілітації з підлітками-девіантами в Україні у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі;
- сформувані емпіричні методики для діагностики девіантної поведінки підлітків України ;
- розробити та експериментально перевірити програму соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні;
- укласти методичні рекомендації з досвіду впровадження програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні.

Методи дослідження: теоретичні – порівняльний, ретроспективний, контент-аналіз, систематизація, моделювання; емпіричні та діагностичні: анкетування, бесіда, проектування, експертна оцінка, самооцінка, опитування, спостереження, тестування; методики у вигляді аналізу технік соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні; продукти виконання дослідницької проектної діяльності, статті;

експеримент; статистичні: методи вимірювання та математичної обробки експериментальних даних, їх системний та якісний аналіз, графічна інтерпретація.

Практична значущість отриманих результатів. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути застосовані в діагностичній та корекційній діяльності для роботи з підлітками з девіантною поведінкою, зокрема для діагностики та корекції соціалізаційних проблем, пов'язаних з девіантністю. Отримані результати дослідження можуть використовуватися для оцінки та вдосконалення чинних соціальних програм, спрямованих на роботу з підлітками-девіантами в Україні, а також можуть бути основою для адаптації таких програм, забезпечуючи ефективну підтримку й інтервенцію для молоді, яка знаходиться за кордоном у зв'язку з воєнними обставинами.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – __ сторінки.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ

1.1. Сутність поняття "девіантна поведінка підлітка" у вітчизняних та зарубіжних джерелах

Визначення поняття “девіантної поведінки” неможливе без урахування сутності та ролі соціальних норм поведінки людини. Енциклопедія психології визначає поведінку як “активність живих організмів, спрямовану на адаптацію до середовища та задоволення існуючих потреб” [1]. Зовні поведінка проявляється в системі послідовних дій, спрямованих на безпосередній практичний контакт організму з об'єктами оточення. Основою деяких поведінок живих організмів є їхні реальні потреби [2].

“Девіантна поведінка стосується будь-якої властивості чи характеристики людини – поведінки, зовнішнього вигляду, поглядів – що достатньо відхиляється від норми, аби спровокувати санкції. Санкції, в свою чергу, є діями окремих осіб або представників суспільства, спрямованими на забезпечення конформності” [3].

Д. Даунес і П. Рок зазначають, що дослідження девіантної поведінки почали активно розвиватися лише в останнє десятиліття і принесли досить суперечливі результати. На їхню думку, лише з 90-х років дослідження девіантної поведінки почали нагадувати “повноцінну науку”[4].

Множинність проявів девіантної поведінки та соціальні оцінки поведінки залежать від системи цінностей суспільства, груп, субкультур з їхніми власними нормами і цінностями, а також від індивідуальних очікувань, які постійно змінюються в часі. Конфлікти оцінок між різними групами, включаючи окремих людей, та суб'єктивність дослідників ускладнюють розробку стабільної і універсальної дефініції девіантної поведінки. Розглянемо кілька варіантів.

Зокрема, за А. Коеном, девіантна поведінка – це порушення загальноприйнятих соціальних норм, які є невід'ємною частиною соціальної системи і вважаються легітимними [5].

Згідно з Е. Гуд, девіантна поведінка – це поведінка, яка суперечить соціальним нормам і викликає негативну оцінку з боку суспільства, що може проявлятися у формі осуду, покарання або соціальної стигматизації[6].

Девіантність, як соціально конструйоване поняття, передбачає відхилення від соціальних норм і очікувань, які є відносними та варіюються в різних соціальних контекстах. Тому те, що вважається девіантним в одній групі, може бути нормою в іншій. Висвітлення поняття норми в науковій літературі є неоднозначним і представлене різноманітними теоретичними підходами.

Норма – це сукупність очікувань та правил поведінки, що поділяються членами групи і регулюють соціальну взаємодію, формуючи як групову свідомість, так і соціальну структуру. Девіантна поведінка, як відхилення від цих норм, може бути як позитивною, так і негативною, проте зазвичай асоціюється з негативними соціальними наслідками[7].

Згідно з цим визначенням виділяють такі норми:

- правові;
- моральні;
- естетичні[7].

Правові норми регулюються законом і передбачають юридичну відповідальність за їх порушення. Моральні та естетичні норми, хоча й не мають прямої юридичної санкції, регулюють соціальну поведінку і можуть призвести до соціального осуду або інших наслідків. Порушення правових норм є протизаконним, а порушення моральних норм може бути оцінене як аморальне, а естетичних – як невідповідне певним стандартам.

Кожна людина в процесі соціалізації засвоює як формальні, так і неформальні соціальні норми. Формальні норми закріплені в законах і інших нормативно-правових актах, тоді як неформальні норми (моральні принципи, етичні стандарти, соціальні очікування, традиції та звичаї) передаються з покоління в покоління і регулюють повсякденну поведінку в конкретних соціальних групах.

Поведінка, що відхиляється від соціальних норм, називається девіантною. Важливо зазначити, що девіантність не завжди має негативний характер і може бути рушійною силою соціальних змін. Рівень соціальної адаптації особистості є одним з важливих показників її успішного функціонування в суспільстві. Нормальна адаптація передбачає здатність індивіда гармонійно інтегруватися в соціальне середовище, дотримуючись його норм і цінностей, одночасно зберігаючи свою індивідуальність. Однак, соціальна адаптація не є єдиним критерієм психічного здоров'я і благополуччя.

Соціалізація - це двосторонній процес активної взаємодії індивіда з соціальним середовищем, у ході якого відбувається засвоєння соціальних норм, цінностей, ролей і навичок, необхідних для успішного функціонування в суспільстві. Виховання є одним із ключових механізмів соціалізації, що передбачає цілеспрямований вплив дорослих на розвиток особистості дитини. У процесі виховання дитина засвоює моральні цінності, соціальні норми та правила поведінки, характерні для певного суспільства. Якщо процес соціалізації порушується через відсутність або недостатність позитивних соціальних стимулів, наявність негативних зразків для наслідування або інші фактори, то це може призвести до розвитку девіантної поведінки та труднощів у соціальній адаптації.

Різноманітні прояви порушень соціалізації особистості можуть включати: соціальну дезадаптацію, деіндивідуалізацію, дезінтеграцію особистості та десоціалізацію.

Соціальна дезадаптація часто проявляється у таких формах як:

- стійкі труднощі в навчанні або професійній діяльності;
- порушення міжособистісних відносин у сім'ї, навчальному закладі, на роботі;
- відхилення від соціальних норм і правил;
- ізоляція від соціального оточення, що часто супроводжується ворожим ставленням до нього[8].

Деіндивідуалізація характеризується втратою індивідуальності, слідуванням загальним стереотипам і нормам без критичної оцінки. Дезінтеграція особистості проявляється у порушенні цілісності психіки, розладі мислення, емоційної сфери та поведінки. Десоціалізація передбачає повну або часткову втрату соціальних зв'язків та ролей.

Девіантна поведінка окремої особи може становити загрозу для інших людей, порушуючи рівновагу у соціальних відносинах. Вона може бути руйнівною або саморуйнівною, залежно від спрямованості. Водночас слід враховувати, що соціальні норми є динамічними та змінюються з часом, тому порушення деяких норм може стати рушійною силою позитивних змін.

Позитивні відхилення від соціальних норм часто пов'язані з нестандартним мисленням та творчістю. Такі особистості можуть вносити значний внесок у розвиток суспільства, демонструючи при цьому успішну соціалізацію.

Негативні відхилення ж пов'язані з нездатністю індивіда адаптуватися до соціальних норм та цінностей. Це може призвести до порушення психічного здоров'я, проблем у соціальних взаємодіях та, зрештою, до соціальної ізоляції. Процес соціалізації такої особи порушується, що проявляється у дисбалансі психічних процесів, нездатності до самореалізації та ухиленні від моральних норм. В результаті, індивід стає соціально неадаптованим.

У цьому контексті можна говорити про девіацію особистості як про сукупність набутих індивідом антисоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають суспільним очікуванням і з часом стають його соціальною роллю, ускладнюючи самореалізацію особистості та особистісний розвиток.

Соціальна нерівність відображає відсутність взаємності у соціальних відносинах, що призводить до соціальних конфліктів, виникнення субкультур, ослаблення соціальних зв'язків та соціального контролю на макрорівні. На індивідуальному рівні результатом девіантної поведінки є соціальна несправедливість. Ця проблема є найбільш гострою в підлітковому віці, коли молода людина формує власну життєву стратегію.

На жаль, слід зазначити, що незаконна та антисоціальна поведінка стає все більш поширеною серед молоді, що призводить до багатьох руйнівних проявів девіантності серед підлітків. Для оцінки їхнього нинішнього стану, прогнозування можливих напрямків розвитку та вживання відповідних профілактичних заходів важливо розуміти причини та характеристики цих девіантних поведінок підлітків.

Згідно з визначенням Сергія Немченко: “Поведінка – це активність індивіда зі спрямуванням на нові особистісні цінності відповідно до соціальних норм, чіткої особистий план і реалізація цих цінностей у певних соціальних та міжособистісних відносинах, у які індивід вступає і в яких залучений”[10]. Автор вважає, що існують два основні способи регуляції людської поведінки:

- зовнішні норми, що ґрунтуються на моральних нормах і відповідають громадській думці;
- внутрішні норми, що ґрунтуються на моралі самосвідомості, етичній мотивації та добровільній поведінці[10].

Якщо зосередитися на формуванні поведінки в дитинстві, психологи визначають дітей у перші роки життя як залежних від оточення, яке є зовнішнім полем, що впливає на них. Це зовнішнє поле складається з матеріального середовища, яке постійно присутнє перед дитиною. У випадку порушень розумового розвитку, спричинених такими захворюваннями, як шизофренія або аутизм, поведінка особи може характеризуватися труднощами в адаптації до соціальних норм та непередбачуваністю, що виникає через відсутність контролю над власними реакціями. Така поведінка часто є важкою для прогнозування та контролювання, а її інтенсивність може зберігатися протягом тривалого часу, ускладнюючи повсякденне функціонування особи, яка має таке порушення.

Нормальний психічний розвиток дитини передбачає поступовий розвиток регуляторних поведінок, коли власні імпульси дитини стають особливо важливими. Поведінка дітей поступово втрачає спонтанність і імпульсивність, стаючи “незалежною від поля” завдяки свідомому визначенню цілей.

Згідно з В. Афанасьєвою, підлітковий вік характеризується перехідним періодом внутрішніх труднощів, починаючи від психологічних та гормональних процесів і закінчуючи перебудовою самосвідомості, обмеженням і непевністю соціальної ситуації підлітка. Соціальний контроль посилюється, а попередні механізми контролю (наївні форми контролю, які ґрунтуються на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих) перестають бути ефективними. Дорослі підходи, що передбачають самосвідому дисципліну, спричиняють суперечності та проблеми з самоконтролем, який ще не є достатньо розвиненим і зміцненим[10].

За даними Я. Войцішке, соціолога і соціального психолога, дослідника соціальної поведінки, до факторів, пов’язаних з девіантною поведінкою підлітків, належать:

- низький рівень соціального контролю, зокрема слабкі зв'язки з батьками, відсутність авторитетів, брак соціальної підтримки;
- низька самооцінка та почуття власної гідності;
- негативний вплив однолітків та оточення, наприклад, кримінальних груп чи засобів масової інформації;
- емоційні труднощі та проблеми зі здоров'ям[11].

Вейландірі пише, що коли інші соціально прийнятні форми спілкування вичерпані або недоступні, девіантна поведінка підлітків є реакцією на їхні соціальні або мікросоціальні умови, і є їхньою “мовою” соціальної комунікації. Дослідниця виділяє такі ознаки юнацької девіантності: девіація є наслідком стійких патогенних, психологічних або соціальних факторів, а неадаптивність, на відміну від простих поведінкових відхилень. Девіація призводить до формування у особи стійких моделей поведінки, які проявляються як стереотипи, тісно пов'язані з її особистісними рисами. Девіантна поведінка є шкідливою для особистості і ускладнює подальшу соціалізацію[12].

Підсумовуючи, девіантну поведінку можна описати як поведінку індивіда, яка не відповідає формально встановленим соціальним нормам або стандартам, як офіційно затвердженим, так і тим, які фактично діють у даному суспільстві. Девіація є також соціальним явищем, що проявляється через масові форми людської активності, які суперечать офіційним або фактичним нормам і стандартам суспільства. Девіантна поведінка підлітків пов'язана з порушенням відповідних для їхнього віку соціальних норм та правил поведінки. Важливими є також мікросоціальні відносини, такі як сім'я та школа, а також характеристики малих соціальних груп, які впливають на формування девіантної поведінки.

1.2. Аналіз теорій щодо девіантної поведінки підлітків: огляд та висвітлення сучасних підходів

Теорії виникнення такого явища, як девіантна поведінка, тісно пов'язані з розумінням природи цього соціально-психологічного явища. Поведінка і розвиток людини найчастіше визначається взаємодією біологічних, психологічних і соціальних факторів. На цій основі можна виділити різні напрями виникнення теорій, такі як:

- теорії, що зосереджуються на біологічних детермінантах девіантної поведінки;

- концепції, в яких центральне місце займають психологічні фактори девіантної поведінки;
- соціологічні концепції, які пояснюють девіантну поведінку соціальними причинами[13].

Біологічна інтерпретація причин девіантної поведінки має довгу історію, але класичні наукові праці в цьому напрямку з'явилися лише в ХІХ столітті. Одним із представників біологічних теорій був італійський психолог Ч. Ломброзо, який започаткував науково-емпіричне пояснення злочинності. Спираючись на багатий практичний досвід, він став одним з перших у криміналістиці, хто застосував метод антропометричних вимірювань: аналіз форми обличчя, форми очей, будови тіла та інших фізіологічних ознак, завдяки яким можна було точно визначити, чи здатна дана особа скоїти злочин. Більшість осіб, яких досліджував Ч. Ломброзо, які виявляли певні риси обличчя, такі як сплющений ніс, низький лоб і близько посажені очі, були певним чином класифіковані як злочинці. Ці риси обличчя вважалися характерними для примітивної людини. Намагаючись провести розмежування між сучасним суспільством і особами, яких вважали “народженими” злочинцями, Ч. Ломброзо зосереджувався на переконанні, що останні схильні до злочинності через свою генетичну схильність, незалежно від впливу соціального середовища. Однак його висновки не були підтверджені і були розкритиковані сучасними дослідниками[14].

М. Гіглієрі, американський науковець, у книзі “Темна сторона людини. У пошуках джерел чоловічої агресії” описав таке явище, як агресивна поведінка та насильство серед чоловіків. Аналізуючи вбивства, крадіжки, війни та геноцид, він дійшов висновку, що агресивна поведінка та насильство у чоловіків є біологічно запрограмованими та вродженими. Він пояснював це тим, що людина нічим не відрізняється від тварин, у яких

насильницька поведінка є біологічно обумовлена. Насильство є для чоловіків, як і для самців будь-якого виду, найефективнішою репродуктивною стратегією[15].

Сучасні біологічні теорії вказують на більш складні біологічні аномалії, але їхня основна гіпотеза схожа на ті припущення, які робилися в перших біологічних теоріях. Йдеться про відкриття додаткової Y-хромосоми, з яким пов'язувалися великі надії щодо пояснення основної причини злочинності (особливо тяжких злочинів, скоєних чоловіками). Ці надії швидко розвіялися, коли подальші дослідження показали, що багато найнебезпечніших злочинців не мають додаткової Y-хромосоми, а набір хромосом XXY частіше зустрічається у злодіїв, ніж у серійних вбивць (дослідження R. Foxa, Th. Sarbina, J. Millera - W.B. Sandersa 1981)[16].

У 40-х роках XX століття американський психолог В. Шелдон розробив біологічну теорію, в якій підкреслював значення будови людського тіла для прогнозування його поведінки. В. Шелдон вважав, що собаки деяких порід (такса, борза, хаскі) мають схильність до певного типу поведінки. Так само і з людьми: певна будова тіла означає певні особистісні риси[17].

Він виділив три типи соматотипів:

- Ендоморф - помірне ожиріння, надмірно розвинена травна система, така людина характеризується товариськістю, вмінням ладити з людьми;
- Мезоморф - тіло сильне і струнке, людина виявляє схильність до занепокоєння, є активною і мало чутливою до болю;
- Ектоморф - відрізняється худорлявістю і слабкістю тіла, схильний до інтроспекції, наділений підвищеною чутливістю і нервозністю[18].

Спираючись на дослідження поведінки двохсот хлопчиків, В. Шелдон дійшов висновку, що мезоморфи є найбільш схильними до девіацій, хоча не завжди стають злочинцями.

Однак загалом біологічні концепції девіантної поведінки не є надто популярними у науковому світі. Більшість спеціалістів поділяють соціологічний або соціально-психологічний підхід до пояснення природи та детермінації девіантної поведінки. У соціологічному підході виникнення девіації пояснюється впливом соціальних та культурних факторів на людей. Одним з дослідників та творців цієї теорії є Е. Дюркгейм.

В рамках створеної ним теорії аномії девіація отримала таке пояснення. У періоди бурхливих змін у соціальних відносинах (як позитивних, так і негативних) система цінностей і відповідні їй системи норм не встигають адаптуватися до цих змін. У зв'язку з цим норми перестають відповідати певному рівню відносин. В таких обставинах людина втрачає довіру до будь-якої системи регулювання. В результаті суспільство досягає стану аномії (ненормальності).

Теорія аномії Е. Дюркгейма знайшла подальший розвиток у працях Р. Мертон. Він запропонував таке пояснення можливих типів поведінки: у суспільстві існують загальновизнані життєві цілі та способи їх досягнення.[17] Але дуже часто досягнення цих цілей за допомогою запропонованих методів є об'єктивно неможливим. Саме ця диспропорція цілей і методів призводить до різних видів девіантної поведінки.

Цінність запропонованої Р. Мертоном типології поведінки полягає також у тому, що серед можливих варіантів враховується також нормативна поведінка. Розглянемо основні варіанти поведінки.

Перший - конформізм. Існує тоді, коли люди бачать мету матеріального успіху та затвердені засоби для її досягнення. Така поведінка є основою стабільного суспільства.

Другий - інноваційність, коли люди швидко рухаються до певної мети, одночасно відмовляючись від визнаних способів її досягнення. Люди можуть займатися підробкою чеків, проституцією, шахрайством, крадіжками, грабежами, розкраданням чужих коштів або вимаганням і шантажем.

Третій - ритуалізм. Цей шлях передбачає відкидання фінансового успіху або різке зниження його суб'єктивної значущості. Але лояльність до соціально схвалених засобів діяльності тут зберігається. Наприклад, кінцева мета організації може бути неприйнятною для багатьох її працівників. Замість цього вони культивують засоби своєї діяльності, фетишизують управління і бюрократичні процедури.

Четвертий - ретритизм - "відхід від суспільства". На цьому шляху люди відмовляються як від цілей, що пропонуються культурою, так і від соціально прийнятних способів їх досягнення і не замінюють їх новими нормами. Алкоголіки, наркомани, тунеяди тощо залишаються в суспільстві, але "не з ним".

П'ятий тип поведінки – бунт. Бунтівники відкидають цілі та засоби, запропоновані суспільством, і замінюють їх новими нормами у власних інтересах. Вони переносять свою лояльність з існуючої соціальної системи на нові групи з новими ідеологіями. Радикальні соціальні рухи є гарною ілюстрацією такого типу адаптації до соціальної реальності[18].

Згідно з теорією соціальної дезорганізації, видатними представниками якої були Шоу і Маккей, девіантна поведінка є наслідком такого стану суспільства, в якому культурні цінності, норми та соціальні зв'язки ослаблені, зникають або входять у конфлікт. Такий стан суспільства спостерігається в перехідні моменти розвитку[20].

Представлена Беккером і Лемертом теорія "стигматизації"[3] має немалу кримінологічну цінність стосовно норм вторинної девіантності. Ці

норми вимагають особливого підходу суб'єктів соціалізації до процесу оцінки девіантної поведінки неповнолітніх.

Психологічний підхід наголошує на реальних психологічних факторах девіантної поведінки і приділяє велику увагу обґрунтуванню поняття психічної норми. В психологічних дослідженнях загальним критерієм норми розумового розвитку вважається здатність особистості до адаптації. Водночас підкреслюється, що цей критерій не завжди є достатнім. Показником норми є не тільки успішна адаптація до соціального середовища, але й постійний розвиток творчих здібностей та рис, пов'язаних із формуванням особистості. Зокрема, важливим є формування “Я-концепції”, певних ознак, які вважаються ключем до нормальної адаптації: гармонія (мінімум внутрішніх суперечностей і єдність поглядів на життя), відносна автономія (здатність до самостійної поведінки). Автономія пов'язана з формуванням комунікативних навичок і впевненості в собі (позитивної самооцінки). У свою чергу, невпевненість у собі і низька самооцінка вважаються джерелами адаптаційних і розвиткових розладів[20].

3. Фрейд вважається засновником психоаналізу, який пояснює девіантну поведінку конфліктом між різними частинами психіки. За Фрейдом, девіантні вчинки виникають, коли “Ід” (несвідома частина особистості, що містить базові інстинкти) перемагає “Супер-Его” (соціальні норми та мораль). Наприклад, злочини відбуваються, коли “Супер-Его” не може стримати агресивні імпульси “Ід”.

К. Хорні, представниця неофрейдизму, акцентувала увагу на значенні дитинства в формуванні особистості. За її теорією, основним мотивом людської поведінки є прагнення до безпеки. Якщо в дитинстві дитина не отримує достатньо любові та безпеки, у неї може розвинутися "базовий страх" - почуття самотності та безпорадності у ворожому світі. Цей страх

може призвести до розвитку різних невротичних потреб, таких як потреба в любові, домінуванні чи самоствердженні.

Гуманістична психологія, на чолі з К. Роджерсом, пропонує інший підхід. За Роджерсом, кожна людина має природжену тенденцію до самоактуалізації, тобто до повного розкриття свого потенціалу. Девіантна поведінка, за цією теорією, виникає, коли зовнішні обставини перешкоджають задоволенню цієї потреби.

Г. Оллпорт, ще один видатний представник гуманістичної психології, вважав, що девіантна поведінка виникає тоді, коли індивід не може задовольнити свою потребу в визнанні та повазі[19]. За його теорією, людині необхідне позитивне ставлення до себе та підтримка з боку інших людей, а відсутність цього може призводити до девіантних дій.

Гуманістичний підхід стверджує, що девіантна поведінка є результатом соціальних, економічних та культурних чинників, які обмежують можливості індивіда. Тому вирішення проблеми девіантності має полягати в зміні умов життя, щоб люди могли розвиватися і реалізовувати свій потенціал.

Майже всі автори розглянутих теорій стверджують, що наведені ними чинники відхилень є необхідними, але недостатніми умовами для поведінки, що відхиляється від норми. Усунення окремих чинників може значно зменшити ймовірність виникнення девіантних дій, але лише комплексний підхід до усунення умов девіантної поведінки дозволяє говорити про високу ймовірність значного зменшення відхилень.

1.3. Характеристика основних видів девіантної поведінки підлітків

Підлітки є особливою демографічною групою. Саме в період статевого дозрівання відбувається формування нової, ще нестабільної самосвідомості, супроводжуване змінами та пошуком власного “Я”. Характерною рисою підлітків є нерівномірність процесів дозрівання – біологічного, психологічного та соціального. Це може призводити до

виникнення психологічних проблем, які проявляються у формі агресії, конфліктів, залежностей, байдужості до навчання і життя. Усі ці прояви є відхиленнями від соціальних норм. Найпоширенішими формами девіантної поведінки серед підлітків є: демонстрації, агресія, виклики, прогули, бродяжництво, алкоголізм, наркоманія, асоціальна сексуальна поведінка, спроби самогубства тощо[19].

Проблема залежної поведінки постала в наш час як одна з найскладніших у сучасному світі. Тисячі людей страждають від залежностей, починаючи від солодких тістечок і закінчуючи наркотиками, алкоголем та нікотином. Існують два види залежної поведінки: хімічна та нехімічна. Залежність від психоактивних речовин, алкоголю, наркотиків тощо класифікується як хімічна. Нехімічна включає залежність від комп'ютера, сексу, Інтернету, трудового режиму тощо.

Розкриваючи характер цих проявів, ми помічаємо, що шлях до наркоманії починається з соціальної та сімейної занедбаності, коли підлітки потрапляють під вплив так званої неформальної групової влади. Залежність залежить від індивідуальних особливостей організму, але розвивається швидко. Фізична залежність проявляється у вигляді абстинентного синдрому – «ломки», коли організм потребує нової дози, і підліток потрапляє в залежність, починається його деградація як особистості, що призводить до аморальності та злочинності. Як відомо, наслідком зловживання психоактивними речовинами є зростання смертності, особливо серед молоді, а також розвиток фізичних та психічних захворювань. Крім того, вживання наркотиків має надзвичайно негативний вплив на здоров'я нащадків, оскільки діти залежних батьків часто народжуються з важкими фізичними та розумовими вадами, що також є причиною розпаду сім'ї. Кожна форма зловживання речовинами є складною проблемою. Тут слід враховувати специфіку характеру підлітка, той чи інший вид його виховання, специфічні цінності неформальних підліткових

груп, наявність спадкової схильності та інші фактори, які сприяють притяганню підлітків до наркотиків.

Одним з найпоширеніших проявів девіантної поведінки є пияцтво та алкоголізм. Важливо зазначити, що між цими поняттями існують суттєві відмінності. Алкоголізм характеризується патологічним прагненням до алкоголю та подальшою соціальною і моральною деградацією особистості. П'янство ж передбачає надмірне споживання алкоголю, що в поєднанні з ризиком для здоров'я порушує соціальну адаптацію людини. Залежність від алкоголю розвивається поступово і залежить від складних змін, що відбуваються в організмі підлітка. На розвиток алкоголізму впливають різноманітні фактори, серед яких перш за все спадковість, особистісні особливості підлітка та його соціальне оточення.

Низький рівень освіти та економічний статус сім'ї також сприяють розвитку підліткового алкоголізму; ранній контакт з алкоголем і формування так званого "алкогольного мислення". Якщо підліток страждає на олігофренію, вроджену фізичну або психічну хворобу, тоді алкоголь може виконувати компенсаторну функцію, дозволяючи "нівелювати" недоліки особистості. Алкоголь є поширеним способом релаксації та подолання сором'язливості, від якої страждають багато підлітків.

Проституція, як один з проявів девіантної поведінки, призводить до моральної деградації молодих дівчат, сприяє поширенню венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу, погіршує стан здоров'я і здатність мати здорових дітей[19].

Залежність від Інтернету стала дуже поширеною серед підлітків. Згідно зі статистикою, підлітки проводять в Інтернеті від 2 до 8 годин на день. Найчастіше вони користуються соціальними мережами, такими як Instagram, Facebook, Twitter та Telegram.

На перший погляд, немає нічого поганого в тому, що дитина цікавиться новинами, спілкується з друзями та однокласниками. Однак, з

появою соціальних мереж підлітки забувають про реальне спілкування. Парадоксально, що вони можуть бути друзями в соцмережах, але навіть не привітаються при зустрічі. Це свідчить про те, що дитина почувається некомфортно в оточенні людей, що в майбутньому може призвести до ізоляції та замкнутості. Крім того, в Інтернеті все частіше з'являються смертельно небезпечні ігри. Підліткам пропонують гру, де вони отримують бали за виконання завдань, які передбачають самопошкодження або шкоду іншим. Останнє завдання – вчинити самогубство, за що нараховується найбільша кількість балів. Під кінець гри дитина втрачає контроль над своїми діями, і часто такі ігри закінчуються трагічно.

Самогубство – це свідоме позбавлення себе життя або спроба це зробити. Самогубні дії – це саморуйнівна поведінка, яка може призвести до різних девіантних поведінок, таких як алкоголізм, вживання наркотиків, самопошкодження, агресія та небажання звертатися за допомогою. Причини самогубств серед підлітків часто пов'язують з браком життєвого досвіду, нездатністю визначити життєві цінності та труднощами адаптації до соціального середовища.

Така девіантна поведінка може виникнути внаслідок втрати близької людини, емоційних переживань через оточення, зниження самооцінки, перевтоми, порушення захисних механізмів внаслідок алкоголізму, вживання психотропних речовин, наркоманії, ідентифікації з самогубцями, почуття фрустрації або під впливом сильної агресії, коли підліток втрачає контроль над своєю поведінкою. Також причиною самогубств вважають соціальну та психологічну дезадаптацію підлітків.

Кожен випадок самогубства унікальний, але існують загальні тенденції, характерні для самогубств серед підлітків. Вони значно відрізняються від причин самогубств дорослих. Діти діють імпульсивно, не думаючи про наслідки. Здатність відкладати задоволення, терпіти, планувати розвивається з віком. Імітаційна поведінка також відіграє

важливу роль у провокуванні самогубств, особливо серед підлітків. Велика кількість телевізійних програм, пов'язаних з самогубствами, призводить до зростання кількості самогубств. Варто зазначити, що самогубство може стати своєрідною «модою», особливо коли вчиняють самогубство талановиті, творчі особистості, лідери, кумири, оскільки підлітки схильні переносити соціальні ситуації на своє життя[19].

Девіантна поведінка на сексуальному ґрунті пов'язана з патологічними (у формі сексуальних перверсій) та непатологічними відхиленнями (тобто відхиленнями в межах норми, до яких відносять відхилення від соціальних та моральних норм) в сексуальній поведінці індивіда. В цьому аспекті слід виділити так звані сексуальні девіації – «зміни в психосоціальному розвитку особистості, які набувають характеру аморальності, соціальної та юридичної небезпеки».

Г. Корхова підкреслює, що сексуальні девіації пов'язані з відхиленнями від нормативної сексуальної поведінки, що не збігається з моральними нормами суспільства та загальноприйнятими статевими контактами. Тому сексуальні девіації – це такі дії в сексуальних відносинах, які шкодять здоров'ю та гідності партнера; свідчать про відсутність взаємної згоди партнера на статеві стосунки[20].

Злочинна поведінка (від лат. *delictum* – злочин, англ. *delinquency* – правопорушення) – це дія або бездіяльність особи, яка суперечить закону і спрямована на заподіяння шкоди іншим громадянам або суспільству в цілому. Вона може проявлятися як дрібні правопорушення, які не досягають статусу злочину – так звана антисоціальна поведінка, так і як реальні злочини, що караються кримінальним кодексом – тобто злочинна та антисоціальна поведінка.

В останні роки зросла кількість негативних явищ серед школярів, зокрема проявів злочинної поведінки. Досить поширеним явищем серед дітей та підлітків у сучасних школах є булінг. Булінг – це дії (дії або

бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі з використанням засобів електронної комунікації, вчинені щодо неповнолітнього або неповнолітнього і (або) такої особи щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого психічне або фізичне здоров'я жертви могло бути або було порушено.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з впливом на психіку, яке завдає дитині психологічної травми через словесні образи або погрози, цькування, залякування, переслідування, які свідомо впливають на емоційну нестабільність жертви. Проявляється у вигляді образливих прізвиськ, поширення пліток, систематичного цькування (за зовнішністю, кольором шкіри, стилем одягу тощо), погроз[21].

Фізичне насильство – це насильство, яке супроводжується побоями, фізичними ушкодженнями, ударами та знищенням особистих речей[21]. Трапляються випадки, коли підлітки через страх не розповідають батькам про те, що з ними сталося. Характерними ознаками булінгу є: сліди ударів, синці, гематоми.

Сексуальне насильство є різновидом фізичного насильства і передбачає дії сексуального характеру. Його важко виявити, оскільки жертва сексуального насильства часто боїться розповісти про це дорослим, замикається в собі, часто плаче сама, категорично відмовляється обговорювати цю тему, може вчиняти спроби самогубства.

Типовими проявами девіантної поведінки підлітків є ситуативно обумовлені реакції, такі як: демонстрації, агресія, виклики, самовільне та систематичне пропускання занять або роботи; систематичні втечі з дому і бродяжництво, пияцтво та алкоголізм; ранній початок вживання наркотиків і пов'язана з ним антисоціальна поведінка; сексуальна антисоціальна поведінка; спроби самогубства тощо. Соціальні наслідки девіантної поведінки вимагають особливих заходів у роботі з молоддю.

1.4. Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків: дослідження факторів та впливу на соціальну динаміку

Девіантна поведінка, розуміючи її як порушення соціальних норм, стала в останні роки поширеним явищем і привернула увагу соціологів, психологів, лікарів та правоохоронців. Знаходження причин, умов та факторів, які призводять до цього соціального явища, стало нагальною проблемою.

Основні типи та детермінанти девіантної поведінки молоді детально досліджували такі вчені, як І. Корнієнко, В. Павелків, А. Цикільск, О. Христюк, Б. Урбан, Р. Лапінська та М. Жебровська.

До факторів, що впливають на девіантну поведінку молоді, відносять:

- біологічні,
- психологічні,
- соціально-педагогічні,
- соціально-економічні,
- моральні та етичні[22].

Біологічні чинники пов'язані з несприятливими особливостями організму підлітка (генетичними, психофізіологічними або фізіологічними), які ускладнюють його адаптацію в суспільстві.

Серед біологічних чинників девіантної поведінки Н. Максимова виділяє генетичне навантаження, особливо коли батьки схильні до залежностей, а діти мають знижену стійкість до психоактивних речовин через порушення гормонального балансу та інших метаболічних процесів.

Психофізіологічні чинники пов'язані з впливом на організм дитини психічних або фізичних перевантажень, хімічного забруднення довкілля, що призводить до різних соматичних, алергічних та токсичних захворювань. Фізіологічні чинники включають вади мови, непривабливу зовнішність, фізичні вади, які зазвичай викликають негативне ставлення оточення, спотворюючи систему міжособистісних відносин дитини.

Для усунення біологічних чинників девіантної поведінки необхідна не тільки соціально-педагогічна, але й медична інтервенція.

Психологічні чинники пов'язані з наявністю у дитини психічних розладів або посиленням певних рис особистості. Ці відхилення проявляються нейропсихіатричними розладами, психозами, неврастенією, граничними станами, які підвищують збудливість нервової системи та призводять до гіперреактивності підлітків. Діти з явними психічними

розладами потребують медичної допомоги – консультації психіатра. Діти з вираженими рисами особистості, що знаходяться на межі психічної норми, надзвичайно вразливі до різних психологічних впливів, потребують корекції та спеціальних консультацій для батьків.

Соціально-виховні чинники проявляються у вигляді прогалин в шкільній, сімейній або соціальній освіті, що перешкоджають ранній соціалізації, заснованій на розвитку сексуальності та індивідуальних особливостей дитини; накопичення негативного досвіду; виявлення навчальних труднощів; відриву від школи; відсутність пізнавальної мотивації, інтересу, навчальних навичок. Такі діти часто погано підготовлені до школи, використовують нецензурну лексику, курять, втікають з дому та школи, негативно ставляться до домашніх завдань, байдужі до шкільних оцінок, що свідчить про їхню навчальну дезадаптацію.

Слід зазначити, що освітня дезадаптація розвивається за такими етапами:

- Педагогічна декомпенсація - стан дітей, що характеризується труднощами у засвоєнні одного або кількох предметів при збереженні загального інтересу до школи;
- Неадаптація шкільна – це стан дитини, який характеризується зростаючими труднощами в навчанні, поведінковими проблемами, такими як конфлікти з вчителями та однолітками, прогули тощо.
- Неадаптація соціальна – це нездатність підлітка виконувати свої соціальні ролі, що проявляється в проблемах спілкування, низькій самооцінці, високому рівні тривоги, негативному ставленні до навчання та школи, а також порушеннях емоційної та мотиваційної сфери[22].

Дисфункціональна сім'я може бути одним з основних факторів, що сприяють розвитку девіантної поведінки у підлітків. Нездорові сімейні

відносини, такі як конфлікти, нестабільність, антисоціальна поведінка батьків, сприяють формуванню у дітей деструктивних моделей поведінки.

До соціально-економічних факторів девіантної поведінки належать: соціальна нерівність, бідність, обмежені можливості для легального заробітку, безробіття, інфляція та пов'язані з ними соціальні напруження.

Моральні та етичні фактори пов'язані з деградацією цінностей, низьким рівнем моралі та байдужим ставленням суспільства до проявів девіантної поведінки. Наслідками такої байдужості можуть бути алкоголізм серед молоді, проституція, насильство, злочинність та інші негативні явища.

Н. Апетик, досліджуючи девіантну поведінку підлітків, зумовлену як біологічними, так і соціальними факторами, зазначив, що одним з основних маркерів такої поведінки є порушення моральної саморегуляції та формування психологічних механізмів, які підривають "здатність особистості добровільно регулювати свою поведінку відповідно до внутрішньої мотивації та прийнятих етичних норм[23].

Ключові ознаки порушення моральної саморегуляції за Апетиком:

- недостатня обізнаність про моральні норми суспільства;
- зневажливе ставлення до моральних і правових вимог;
- відсутність позитивних моральних ідеалів;
- висока чутливість до аморальних явищ;
- примітивне розуміння характеру;
- спотворення моральних і правових переконань;
- деформація моральної мотивації;
- стереотипизація самооцінки та її неадекватність;
- підрив позитивної самооцінки;
- інфантилізм[23].

Т. Андронюк аналізує причини девіантної поведінки підлітків на індивідуальному рівні. До таких причин вона відносить:

- низький рівень самостійності;
- схильність до негативного впливу груп або лідерів; порушення довільної поведінки;
- безкритичне наслідування антисоціальних моделей поведінки;
- низька самооцінка та схильність до булінгу;
- високі вимоги до суспільства та схильність до вибору неефективних способів їх задоволення;
- несформовані погляди, норми та моральні ідеали;
- прояви негативізму, агресивності та відсутність життєвих цілей;
- незадоволеність собою;
- високий рівень ситуативної тривоги;
- підліткова схильність до спрощення[23].

З одного боку, девіантна поведінка підлітків – це відхилення від формальних або неформальних норм суспільства, а з іншого – це масове явище, що відповідає цим же нормам. Девіації серед молоді пов'язані з порушенням вікових соціальних норм, правил поведінки, норм мікросоціальних спільнот (сім'я, школа) та норм, характерних для підлітків.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз наукових джерел дозволив зробити кілька важливих висновків щодо теоретичних основ соціально-психологічної реабілітації підлітків із девіантною поведінкою.

Поняття "девіантна поведінка" розглядається як відхилення від загальноприйнятих норм і правил у суспільстві. У вітчизняних та зарубіжних джерелах це явище характеризується різними теоретичними підходами, що обумовлює необхідність комплексного дослідження для глибшого розуміння його причин і проявів.

Вивчення теоретичних підходів до девіантної поведінки підлітків показало, що існує значна кількість теорій, які пояснюють її виникнення і розвиток. Серед них можна виділити біологічні, психологічні, соціальні, а також культурологічні теорії. Кожен підхід акцентує увагу на різних факторах, що сприяють девіантній поведінці, і розкриває специфічні аспекти її формування.

Девіантна поведінка підлітків включає різні типи порушень соціальних норм, серед яких найбільш поширеними є агресивність, порушення правил, злочинність, наркоманія, алкогольна залежність, а також асоціальні форми поведінки. Ці види поведінки мають свої особливості, детермінанти та наслідки, що вимагає різних підходів до профілактики та реабілітації.

Аналіз причин виникнення девіантної поведінки серед підлітків дозволив виділити комплекс факторів: біологічні, психологічні, соціальні, економічні та культурні. Поєднання цих факторів визначає індивідуальну схильність до девіантної поведінки, а також ускладнює можливість її корекції. Девіантна поведінка негативно впливає як на особистісний розвиток підлітка, так і на соціальну динаміку в цілому, що підкреслює актуальність розробки ефективних програм соціально-психологічної реабілітації.

Таким чином, результати теоретичного дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до розуміння девіантної поведінки підлітків, а також необхідність розробки ефективних програм реабілітації, спрямованих на усунення її причин та корекцію наслідків. Це створює теоретичну основу для подальших експериментальних досліджень, представлених у наступних розділах роботи.

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕВІАНТІВ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасна діагностика девіантної поведінки підлітків

Девіантна поведінка підлітків, як явище, що супроводжує людство протягом всієї історії, набула особливої актуальності в умовах сучасного суспільства. Швидкі соціальні зміни, інформаційна перевантаженість, а також особливості підліткового віку, пов'язані з пошуком власної ідентичності та самоствердженням, створюють сприятливий ґрунт для прояву різних форм девіантності.

Історично склалося так, що до девіантної поведінки підлітків ставилися неоднозначно. Від містичних пояснень, пов'язаних з впливом злих сил, до сучасних наукових концепцій, що розглядають девіантність як результат взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів.

Сучасна психологія пропонує широкий спектр методів діагностики девіантної поведінки підлітків, включаючи соціометрію, проєктивні методики, опитувальники та спостереження. Однак, незважаючи на різноманітність інструментів, проблема ранньої діагностики і ефективної корекції девіантних проявів залишається актуальною. Це пов'язано з тим, що девіантна поведінка є багатфакторним явищем, а існуючі методики часто мають обмежені можливості для виявлення її ранніх стадій.

Діагностика особистості є комплексним процесом, який передбачає глибоке дослідження внутрішнього світу людини, виявлення як позитивних рис, так і проблемних аспектів її поведінки. Метою діагностики є не лише ідентифікація причин девіантних проявів, але й розробка індивідуальних стратегій для гармонізації особистісного розвитку та сприяння особистісному зростанню.

Діагностика девіантної поведінки підлітків повинна здійснюватися з гуманістичних позицій, заснованих на взаємоповазі та співпраці з досліджуваним. Процес діагностики передбачає комплексний підхід, який включає:

- цільову спрямованість - чітке визначення мети дослідження та об'єктів спостереження;
- системність - всебічний аналіз поведінки підлітка, що дозволяє виявити закономірності та взаємозв'язки між різними проявами девіантності;
- планомірність та аналітичність - наявність детального плану діагностики, що передбачає не лише фіксацію фактів, а й їхнє глибоке тлумачення;

- об'єктивність - ретельна фіксація результатів дослідження, що мінімізує вплив суб'єктивних факторів на висновки;
- єдність термінології - використання чітко визначених понять та термінів для забезпечення однозначного розуміння результатів;
- прогностичний характер - оцінка перспектив розвитку особистості та визначення необхідних заходів для подолання девіантної поведінки[17].

Одним з ключових методів вивчення девіантної поведінки є спостереження. Воно передбачає систематичне фіксування та аналіз зовнішніх проявів психічних процесів, що виявляються в поведінці людини. Завдяки спостереженню дослідник отримує безпосередню інформацію про особливості девіантної поведінки[17].

Спостереження як метод дослідження девіантної поведінки передбачає систематичний збір даних про різноманітні прояви поведінки, такі як мовні висловлювання, міміка, жести, рухи тіла та взаємодія з оточенням. Ці дані фіксуються за допомогою відеозапису, аудіозапису або за допомогою спеціальних протоколів спостереження.

Н. Максимова пропонує під час спостереження фіксувати такі особливості поведінки і зовнішнього вигляду досліджуваного з девіантною поведінкою [22]:

- загальний зовнішній вигляд (загальний соматотип, фізичні особливості, наявність фізичних недоліків або диспропорцій, постава, міміка і жестикуляція, тримається скуто чи вільно, адекватно чи ні, охайність в одязі, зачісці, чистота тіла, ступінь загальної рухливості тощо);
- особливості мовлення (інтенсивність і тембр голосу, темп мовлення, чіткість вимови, словарний запас, наявність жаргону, брутальних виразів, специфіка вираження думок ступінь послідовності, логічності, чіткості, швидкості словесної реакції);

- соціальна поведінка (особливості встановлення контактів, ступінь невимушеності при цьому, товарицькість, наявність соціальних навичок, вихованість, специфіка поведінки за ступенем домінування, агресивності, підлеглості та довірливості тощо);

- настрої (ейфорія, безтурботність, врівноваженість, серйозність, відсутність гумору, поганий настрій, тривога тощо);

- ставлення до обстеження (ступінь зацікавленості: від активного небажання або недовіри, байдужості до надмірної зацікавленості);

- особливості діяльності під час обстеження (ступінь уважності, швидкість вирішення поставлених завдань, особливості орієнтувальної основи дій - намагання знайти загальний спосіб вирішення завдання або дії методом спроб і помилок, темп роботи- ступінь нерівномірності, швидкості, сумлінність і охайність при виконанні завдань, реакція на невдачі- агресивна, звинувачення себе, відмова від діяльності, байдужість та ін.).

Слід зауважити, що спостереження здійснюється за певною схемою, в якій традиційно виділяють такі етапи:

1. Визначення мети спостереження;
2. Вибір об'єкта дослідження;
3. Уточнення предмета дослідження;
4. Планування ситуацій спостереження;
5. Підбір способу спостереження, що найменше впливає на об'єкт і забезпечує збирання необхідної інформації;
6. Встановлення тривалості загального часу: досліджень і числа спостережень;
7. Вибір способів реєстрації досліджуваного матеріалу;
8. Прогнозування можливих помилок спостереження і пошук можливостей їхнього запобігання;

9. Здійснення попереднього, пілотажного спостереження, необхідного для уточнення дій попередніх етапів і виявлення організаційних недоробок;
10. Уточнення програми спостереження;
11. Проведення спостереження;
12. Обробка й інтерпретація отриманої інформації [4].

Для підвищення достовірності результатів спостереження рекомендується залучати кількох спостерігачів та проводити спостереження протягом тривалого періоду в різних життєвих ситуаціях. Це дозволяє отримати більш об'єктивну картину поведінки досліджуваних. Для кількісної оцінки частоти прояву певних поведінкових характеристик можна використовувати шкалу від 1 до 5 балів, де 5 балів відповідає практично постійній присутності ознаки, а 1 бал – її майже повній відсутності.

Однак, метод спостереження має свої обмеження, такі як суб'єктивність оцінки та можливість впливу спостерігача на поведінку досліджуваної особи. Тому для отримання більш об'єктивних результатів спостереження часто поєднують з іншими методами дослідження, такими як анкетування, інтерв'ю та тестування.

Опитування – спосіб отримання інформації про суб'єкт – їх нахили, судження, мотиви діяльності. Інтерв'ю – метод опитування, яке проводиться у формі бесіди за чітко визначеним планом. Бувають дистанційні (телефонне інтерв'ю) та очні (безпосереднє обговорення учасників інтерв'ю).

Анкетування – різновид опитування, що полягає в отриманні інформації шляхом письмової відповіді респондентом запропонований перелік запитань. Фокус-група – це групове інтерв'ю, яке проходить у формі групової дискусії і спрямоване на отримання вже її чинників суб'єктивної інформації про те, як вони сприймають певні події та явища.

Аналіз документів, включаючи біографічні матеріали, є важливим методом дослідження соціальної реальності. Він дозволяє отримати додаткову інформацію, яка доповнює результати опитувань та спостережень. Особливо цінним є біографічний метод, який дозволяє дослідити життєвий шлях людини та зрозуміти вплив соціального середовища на її формування.

Набуває популярності метод аналізу продуктів діяльності. Він є потужним інструментом для дослідження внутрішнього світу людини, її когнітивних процесів, емоційного стану, особливостей особистості та отримати цінну інформацію про причини та прояви відхилень.

Через малюнки та літературні твори діти часто виражають свої страхи, тривоги, гнів, радість, що може свідчити про наявність внутрішніх конфліктів або травматичних переживань. Аналіз сюжетів, образів, кольорів дозволяє зрозуміти, як дитина сприймає навколишній світ, які у неї цінності та переконання. Стиль малювання, структура тексту можуть вказувати на особливості мислення дитини (конкретне, абстрактне, образне). Зміст творів може відображати особливості взаємодії дитини з однолітками та дорослими. Образ себе в творах може вказати на рівень самооцінки дитини, її ставлення до себе.

Вибір методів діагностики залежить від конкретної ситуації, віку досліджуваної особи, виду девіантної поведінки та цілей дослідження. Комплексне застосування різних методів дозволяє отримати найбільш повну та достовірну інформацію, необхідну для розробки ефективних програм допомоги людям з девіантною поведінкою.

2.2. Вплив закладів загальної середньої освіти, на профілактику девіантної поведінки підлітків-девіантів

Профілактика девіантної поведінки – це сукупність заходів, спрямованих на запобігання та зменшення небажаних поведінок, які суперечать соціальним нормам і можуть завдати шкоди як окремій особистості, так і суспільству в цілому[25].

Кожна профілактика має ставити собі за мету:

- підтримку підлітків у конструктивному подоланні життєвих труднощів, які загрожують правильному розвитку та здоровому способу життя;

- обмеження та усунення факторів ризику, що порушують нормальний розвиток особистості та впливають на деструкцію здорового способу життя;
- ініціювання та посилення захисних факторів, які сприяють всебічному розвитку особистості[25].

Основними профілактичними заходами мають бути:

- розвиток особистісних компетенцій, які дозволять реалізувати свій потенціал та створюють умови для подолання життєвих труднощів;
- надання спеціалізованої психологічної допомоги;
- консультативна та загальноосвітня діяльність, спрямована на усунення соціальних і середовищних ризиків для життя та розвитку особистості або соціальної групи[25].

Профілактика девіантної поведінки є комплексним завданням, що потребує залучення зусиль різних сфер суспільства. Вона включає як універсальні профілактичні заходи, так і спеціалізовані програми на різних рівнях: державному, правовому, громадському, економічному, медичному, педагогічному та соціально-психологічному.

Психолого-педагогічна допомога особам з ризиком девіантної поведінки є комплексною психолого-педагогічною інтервенцією, спрямованою на ідентифікацію та корекцію чинників, що сприяють розвитку девіантної поведінки.

Школа, як один з основних інститутів соціалізації дитини, відіграє важливу роль у формуванні особистості, соціального статусу та інтеграції дитини в суспільство. Тому профілактика в освітніх закладах є ключовим фактором у запобіганні проявам девіантної поведінки серед підлітків.

Профілактична діяльність у школах та інших закладах освіти передбачає впровадження програм універсальної, селективної та індивідуальної профілактики[26].

Універсальна профілактика – це профілактика, спрямована на всіх учнів, незалежно від індивідуальних факторів ризику. Метою такого виду профілактики є попередження появи девіантної поведінки шляхом впровадження освітніх програм та заходів, які сприяють здоровому розвитку та позитивній поведінці всіх учнів. Прикладом може бути освітня програма зі здорового способу життя або тренінги з комунікативних навичок.

Селективна профілактика спрямована на учнів, що мають підвищений ризик прояву девіантної поведінки через такі чинники, як навчальні труднощі, сімейні проблеми або низька самооцінка. Індивідуальні профілактичні заходи мають на мету зменшити цей ризик та зміцнити ресурси та навички учнів.

Індивідуальна профілактика спрямована на учнів, які мають проблеми з поведінкою або перебувають під високим ризиком їх виникнення через певні психологічні, соціальні або навчальні труднощі. Цілеспрямовані психолого-педагогічні втручання допомагають запобігти поглибленню проблем та сприяють успішній адаптації учнів.

Впровадження програм профілактики різного рівня спрямоване на забезпечення комплексної підтримки всіх учнів, незалежно від рівня ризику, з метою сприяння здоровому розвитку та запобігання виникненню проблем.

Найчастіше у навчальних закладах застосовуються різноманітні стратегії профілактики девіантної поведінки.

Одним із найбільш ефективних підходів є освітня профілактика. Вона передбачає організацію навчальних програм та тренінгів, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо наслідків девіантної поведінки. Такі програми можуть включати заняття з етики, відповідальності, розвитку соціальних навичок, а також заняття, присвячені ментальному здоров'ю та способам управління стресом.

Створення позитивного шкільного клімату також користується популярністю серед профілактичних підходів. Школа має забезпечити атмосферу, що сприяє безпеці, взаємоповазі та співпраці. Впровадження програм протидії булінгу, заходів, спрямованих на пропагування рівності та толерантності, а також зміцнення соціальних зв'язків між учнями може значно зменшити прояви девіантної поведінки.

Співпраця з батьками та громадою. Залучення батьків та місцевої громади є важливим для профілактики девіантної поведінки. Організація зустрічей, тренінгів для батьків, створення партнерств із громадськими організаціями та місцевими органами влади з метою підтримки учнів та їхніх сімей може позитивно вплинути на зменшення таких проявів.

Індивідуальна підтримка та інтервенція. У випадку учнів, які перебувають у групі ризику щодо прояву девіантної поведінки, школа може надавати індивідуальну підтримку, таку як консультування, менторство, групи підтримки або терапія. Швидка реакція на проблемну поведінку та раннє втручання можуть допомогти запобігти її посиленню.

Моніторинг та шкільна політика. Школа повинна мати систему моніторингу поведінки учнів, яка дозволяє виявляти ранні сигнали девіантної поведінки. Розробка чітких шкільних політик щодо дисципліни, протидії насильству та зловживанням, а також відповідних санкцій може бути важливим елементом профілактики.

Важливо, щоб стратегії профілактики були комплексними, зосередженими на позитивному підкріпленні та враховували індивідуальні потреби учнів. Крім того, регулярна оцінка та адаптація цих стратегій на основі результатів та потреб учнів є ключовою для ефективності профілактики девіантної поведінки в школі.

2.3. Методика та організація експерименту щодо соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Головною метою наукового дослідження є детальне вивчення та розуміння конкретних явищ. Для цього дослідники використовують різноманітні методи, техніки та інструменти. Мета наукового дослідження – зібрати дані, проаналізувати їх, інтерпретувати результати та представити їх.

А. Камінський визначає науковий метод як комплекс теоретичних та практичних заходів, які, ґрунтуючись на наукових принципах, дозволяють систематично досліджувати явища та процеси задля отримання об'єктивних знань[28].

Я. Лютвинський стверджує, що, говорячи про техніку як спосіб здобуття інформації, ми маємо на увазі сукупність дій, що виконуються за певними правилами і приводять до отримання необхідних даних для подальших досліджень[29].

У найширшому розумінні, методи та техніки дослідження є науковими процедурами і стратегіями, спрямованими на розв'язання заздалегідь визначеної проблеми. М. Лобоцький, посилаючись на С. Новака, зазначає, що методи дослідження є загальними та теоретичними підходами до вирішення наукових проблем, тоді як техніки – це конкретні дії, які втілюють ці методи в практику дослідження. Таким чином, техніки є конкретним втіленням методів[30].

У проведеному дослідженні було застосовано метод соціологічного опитування, а саме – анкетування.

Метод опитування є способом збору інформації про явища, події та процеси, які цікавлять дослідника, що відбуваються в певному соціальному середовищі (локальному, сімейному, освітньому) шляхом опитування думок і поглядів спеціально відібраних осіб – респондентів[31].

Анкета є методом дослідження, що передбачає збір інформації шляхом самостійного надання досліджуваним відповідей на запитання, які містяться в анкеті[32].

Метод анкетування ґрунтується на зборі інформації шляхом письмового опитування респондентів за допомогою спеціально розробленого анкетного листа. Зазвичай, питання також формулюються письмово і надаються респондентам у друкованому вигляді. Такий вид дослідження, як правило, є анонімним, хоча трапляються винятки, коли анкета може бути іменною. Анонімність забезпечує більшу відкритість і чесність респондентів у відповідях, що особливо важливо при дослідженні делікатних і особистих питань.

В якості інструменту дослідження в даній роботі було обрано анкету (додаток А), яка використовувалася для збору даних від респондентів.

Анкета – це друкований документ, який містить список запитань та, як правило, пропонує обмежений набір відповідей, з яких опитані особи обирають відповідні[33].

Метою розробленої анкети було дослідження та аналіз поширеності девіантної поведінки серед учнів 7, 8, 9 та 10 класів приватного закладу загальної середньої освіти "Київський ліцей" Школа сучасної освіти "АСЕ". Анкета була розміщена у формі Google-форми та розповсюджена серед учнів. Анкета містила вступну частину (паспорт анкети), питання щодо соціодемографічних характеристик та 20 питань, безпосередньо пов'язаних з темою дослідження.

Експериментальну програму було впроваджено протягом 2023–2024 рр. Оприлюднено у 2024 р.

Надалі подаємо результати вказаного вище експериментального дослідження.

Аналіз вікового складу респондентів (табл. 2.1) показав, що більшість опитуваних – це підлітки 13 та 14 років. Серед них 40% становили хлопці, а 60% – дівчата. Найменш представленою віковою групою були 15-річні підлітки: 3,7% хлопців та 4,5% дівчат.

Таблиця 2.1

Аналіз розподілу респондентів за статтю та віком у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

	% від кількості відповівших хлопців	% від кількості відповівших дівчат
13 років	40 %	60 %

14 років	40 %	60 %
15 років	3,7 %	4,5 %
16 років	10 %	17,9%

Результати аналізу статевого складу респондентів (рис. 2.1) свідчать про те, що більша частина учасників дослідження – це дівчата (61,3%), а менша – хлопці (38,7 %).

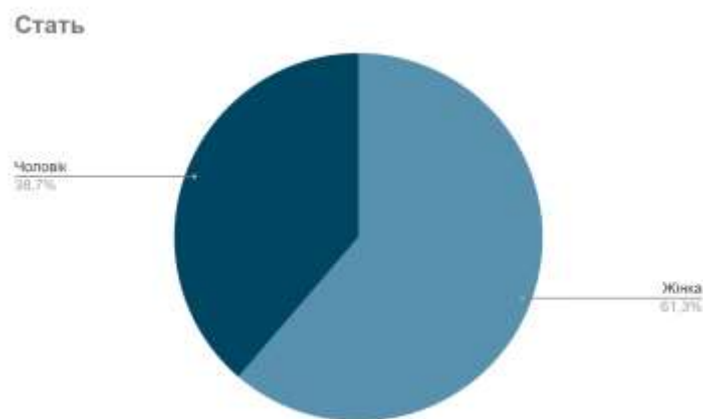

Рис. 2.1. Стать респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Розподіл опитаних дітей за структурою сім'ї (рис. 2.2) демонструє, що найбільшу частку становлять діти з повних сімей (70%). Водночас, 12,5% дітей виховуються в неповних сім'ях, а 2,5% – у прийомних. Крім того, 12,5% дітей зазнали впливу воєнних дій та зараз їх родини проживають в різних країнах.

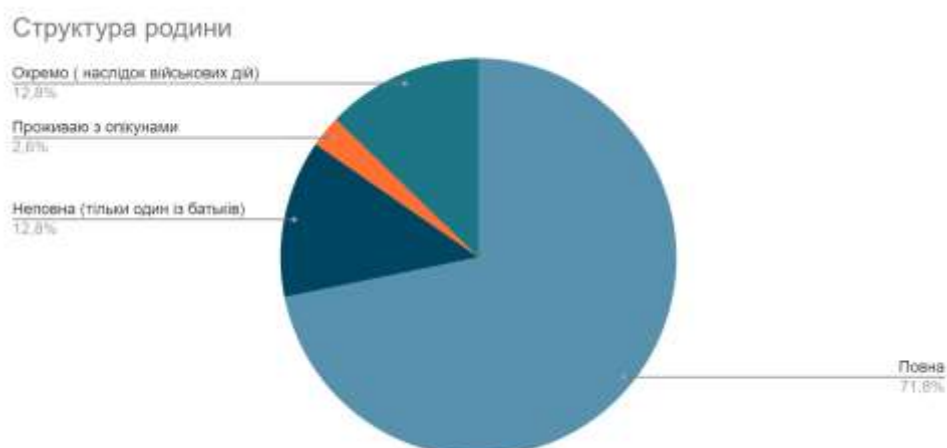

Рис. 2.2. Структура родини респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Розподіл відповідей дітей на запитання про рівень матеріального забезпечення (рис. 2.3) демонструє, що найбільша частка (50%) опитаних оцінює його як середній, 33,3% – як високий, а 16,7% – як низький.

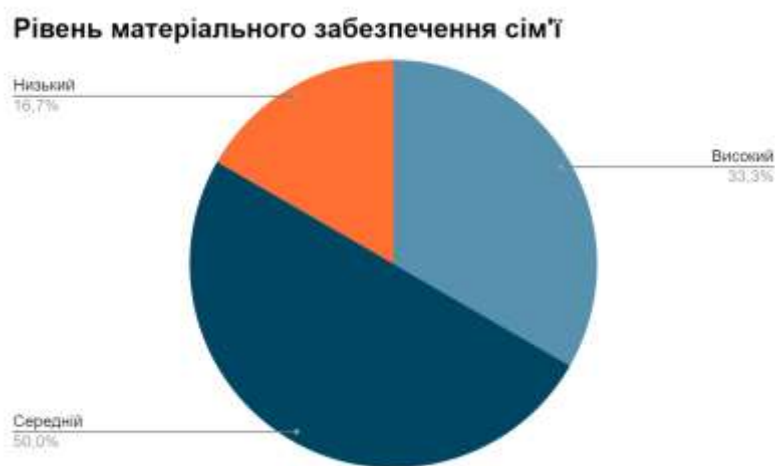

Рис. 2.3. Рівень матеріального забезпечення на думку респондентів дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

На запитання відносно конфліктних ситуацій з дорослими в родині та школі (рис. 2.4), 58% респондентів відповіли, що конфліктують “іноді”, 30% зазначили, що роблять це “часто”, лише 5 % роблять це “завжди” та 7% - “ніколи”.

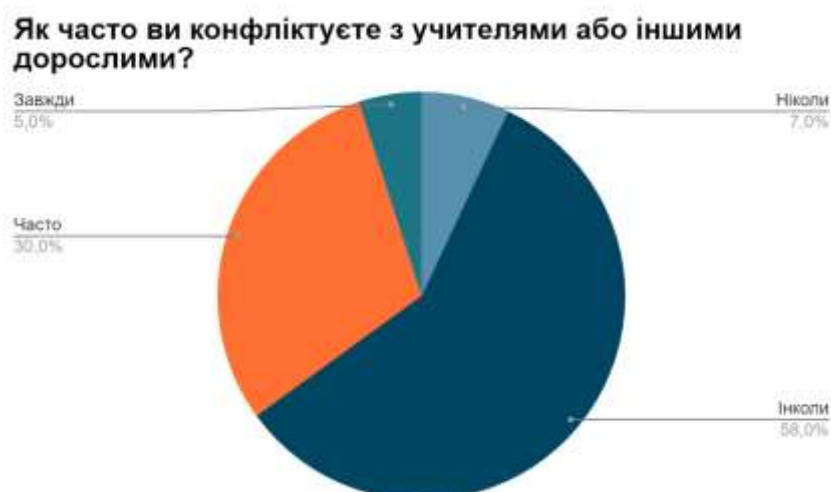

Рис. 2.4. Частота конфліктів з дорослими і родині та школі респондентів дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Порушення шкільних правил (рис. 2.5) : 40% учасників зазначили, що рідко порушують правила, 30% — зізналися, що зробили це лише один раз, і лише 10 % відповіли, що порушують правила досить часто та 20% - не порушували шкільні правила жодного разу.

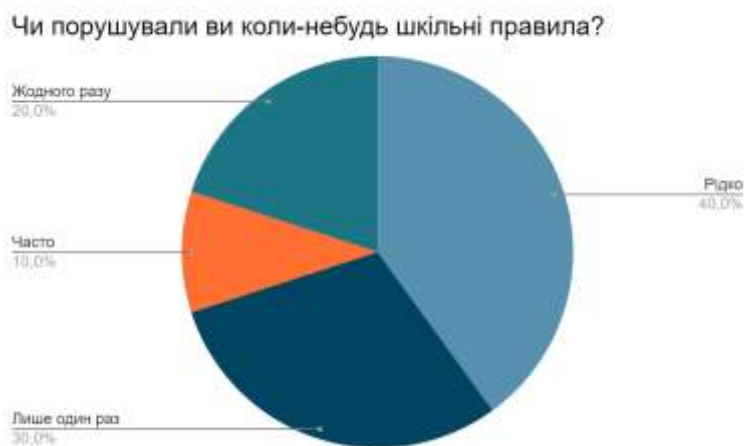

Рис. 2.5. Частота порушення шкільних правил респондентами дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Аналізуючи відповіді на питання про бажання йти проти думки більшості (рис. 2.6), можна зробити висновок, що більшість опитаних (40%) інколи відчувають таке прагнення. 30% респондентів зазначили, що таке бажання виникає у них досить рідко, 18% – часто, а 12% – ніколи не помічали за собою такого бажання.

Рис. 2.6. Бажання йти проти думки більшості респондентів дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Розподіл відповідей на питання про участь у бійках або сварках (рис. 2.7) демонструє, що найбільша частка (65%) респондентів зазначила, що не беруть участі в таких ситуаціях. Далі йдуть ті, хто робить це іноді (20%), рідко (10%) та часто (5%).

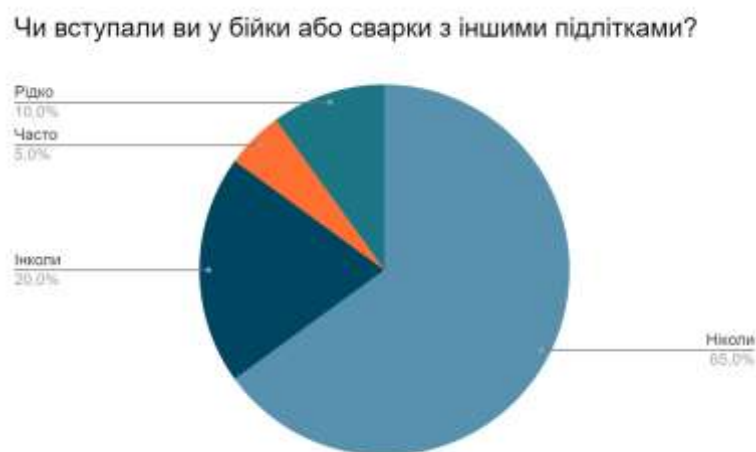

Рис. 2.7. ослідження соціально-пси країні

Опитування показало, що поведінка опитаних щодо вживання алкоголю чи інших речовин (рис. 2.8) є переважно стриманою. 75% ніколи не вживають алкоголь чи інші речовини. Лише невелика частина респондентів вказала на періодичне вживання: 15% - рідко, 8% - іноді, а 2% - часто.

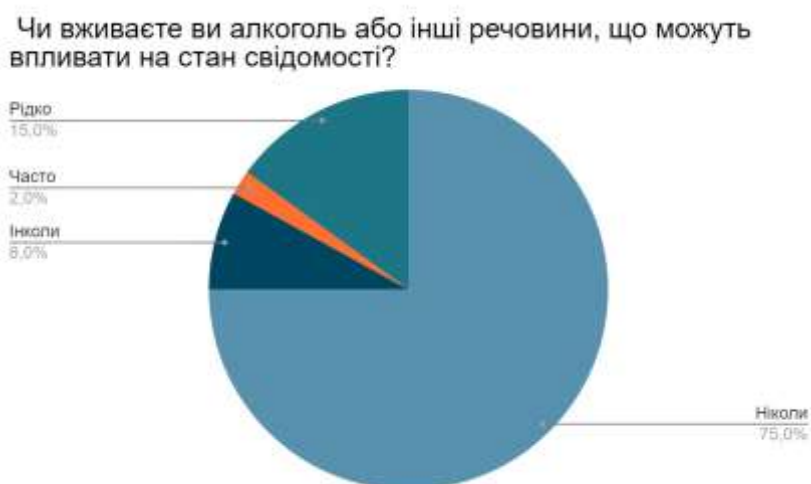

Рис. 2.7. Вживання алкоголю чи інших речовин респондентами дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Стосовно протистояння батьківським заборонам (рис. 2.8), отримано такі результати: 52% респондентів відповіли, що іноді протистоять заборонам, 23% – рідко, 18% – часто, а 7% зазначили, що завжди прагнуть довести свою точку зору і діяти всупереч батьківським вказівкам.

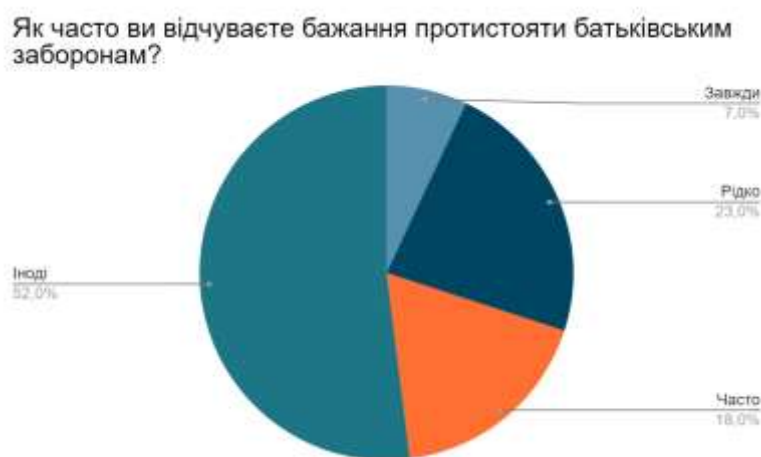

Рис. 2.8. Як часто ви відчуваєте бажання протистояти батьківським заборонам? респондентами дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Результати опитування щодо участі у вандалізмі (рис. 2.9) демонструють, що більшість респондентів (80%) ніколи не вчиняли таких дій. Лише 14% зізналися в одному випадку вандалізму, а 6% – у двох і

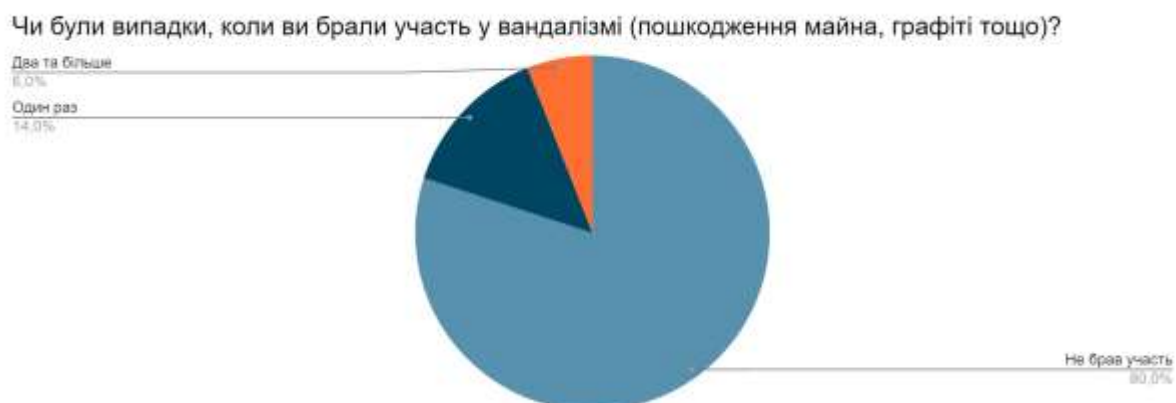

Рис. 2.9 Участь у вандалізмі респондентів дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Відповідно до результатів опитування (рис. 2.10), 60% респондентів відчують агресію або роздратування рідко (менше одного разу на тиждень), 20% — іноді (1-3 рази на тиждень), 17% — часто (більше 3 разів на тиждень), а 3% ніколи не відчують таких емоцій.

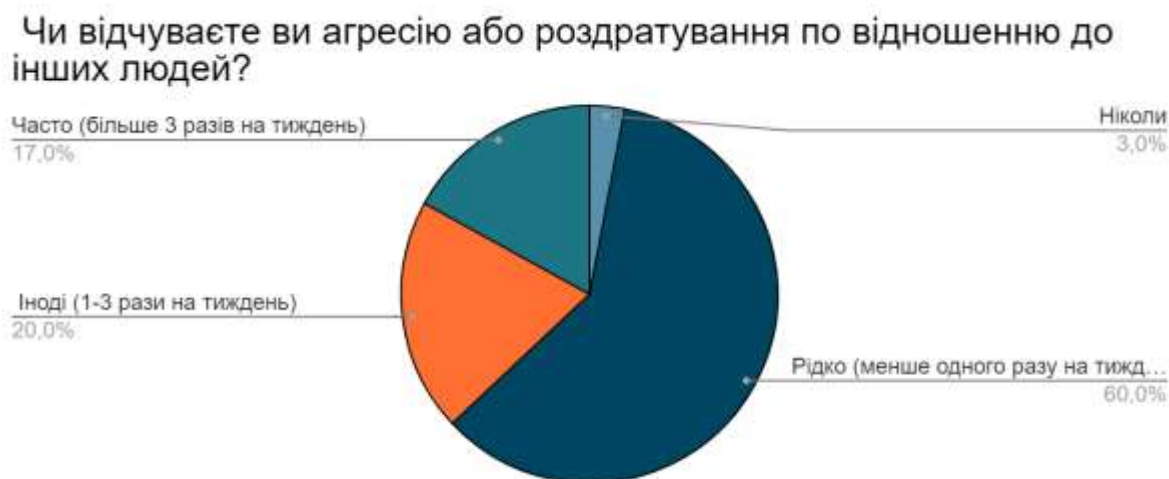
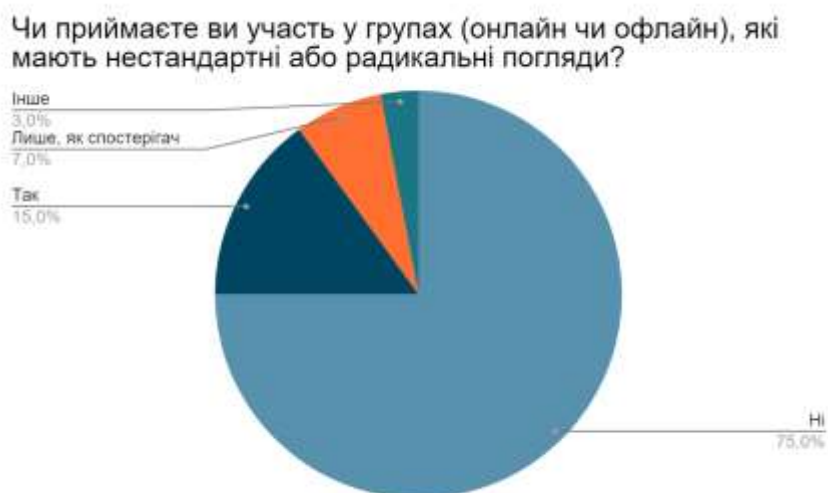

Рис. 2.10 Відчуття агресії або роздратування у респондентів дослідження соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Стосовно участі у групах із радикальними поглядами (рис. 2.11) отримані такі результати: 75% респондентів відповіли, що не є членами таких груп, 15% зазначили, що є їх активними учасниками, 7 % лише стежать за діяльністю таких груп, не беручи активної участі, 3 % - не надали відповідь на питання.

З метою виявлення гендерних особливостей у поведінкових реакціях, ми проаналізували відповіді на 8 запитань, розподіливши їх за статтю. Отримані результати, представлені у таблицях :

Аналіз опитування щодо вживання нецензурної лексики , 45% підлітків не використовують нецензурну лексику. При цьому, серед дівчат цей показник становить 50%, а серед хлопців – 40%. Що стосується періодичного вживання ненормативної лексики, то тут спостерігається наступна тенденція: 30% дівчат і 40% хлопців зазначили, що використовують її "рідко". Ці дані вказують на певні гендерні відмінності у вживанні нецензурної лексики серед підлітків.

Таблиця 2.2

Вживання нецензурної лексики серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповіді хлопців	% від кількості відповіді дівчат
Не використовую	45%	40%	50%
Рідко	35%	38%	42%
Часто	20%	22%	18%

Згідно з результатами опитування, 65% респондентів не вдаються до обману для досягнення своїх цілей. При цьому, серед дівчат цей показник

становить 70%, а серед хлопців – 60%. Що стосується періодичного використання обману, то тут спостерігається наступна тенденція: 25% хлопців і 15% дівчат зазначили, що вдаються до нього "іноді". Ці дані свідчать про те, що хлопці частіше використовують обман як стратегію досягнення мети.

Таблиця 2.3

Використання обману для досягнення цілей серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповівших хлопців	% від кількості відповівших дівчат
Не використовую	65%	60%	70%
Іноді	20%	25%	15%
Часто	15%	15%	15%

Отримані результати щодо байдужості до суспільних правил і норм свідчать про те, що більшість підлітків виявляють зацікавленість у дотриманні суспільних норм. Однак, існують певні гендерні відмінності: дівчата (75%) частіше, ніж хлопці (65%), підкреслюють важливість дотримання соціальних правил. Це може свідчити про те, що дівчата в більшій мірі орієнтовані на соціальну адаптацію та дотримання норм.

Таблиця 2.4

Рівень байдужості до суспільних норм та правил серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповілих хлопців	% від кількості відповілих дівчат
Не використовую	70%	65%	75%
Рідко	20%	25%	15%
Часто	10%	10%	10%

Отримані дані демонструють, що гендерні відмінності в імпульсивності можуть бути не такими однозначними, як вважалося раніше. Хоча хлопці (30%) дещо частіше зазначали про бажання діяти навмання, дівчата (20%) також виявили значну схильність до імпульсивних вчинків. Це свідчить про те, що імпульсивність є складним явищем, яке залежить від багатьох факторів, а не лише від статі.

Таблиця 2.5

Рівень Бажання діяти навмання серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповілих хлопців	% від кількості відповілих дівчат
Рідко	45%	42%	48%
Іноді	25%	30%	20%
Часто	30%	28%	32%

Отримані дані демонструють, що гендерні відмінності в участі в онлайн-конфліктах можуть бути більш складними, ніж здається на перший погляд. Хоча більшість як хлопців, так і дівчат зазначили, що уникають конфліктів у соціальних мережах, дівчата (12%) дещо частіше, ніж хлопці (8%), втягуються в такі ситуації. Це свідчить про те, що агресивна поведінка в онлайн-просторі є багатогранним явищем, яке залежить від багатьох факторів, включаючи гендер, вік та соціальне оточення.

Таблиця 2.6

Прояви конфліктних ситуацій серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповілих хлопців	% від кількості відповілих дівчат
Не беру участь	80%	82%	78%
Рідко	10%	8%	12%
Часто	10%	10%	10%

Згідно з результатами опитування, лише 5% респондентів вважають насильство допустимим засобом вирішення конфліктів. При цьому, серед дівчат таких ще менше (4%), а серед хлопців – 6%. Ці дані свідчать про те, що більшість підлітків усвідомлюють неприпустимість насильства.

Таблиця 2.7

**Використання насильства як методу вирішення конфліктів
респондентами у дослідженні соціально-психологічної реабілітації
підлітків-девіантів в Україні**

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповівших хлопців	% від кількості відповівших дівчат
Ніколи	90%	88%	92%
Рідко	5%	6%	4%
Часто	10%	10%	10%

Згідно з результатами опитування, 85% респондентів ніколи не вчиняли крадіжок. Серед дівчат цей показник становить 90%, а серед хлопців – 80%. Лише 10% опитаних визнали, що вчиняли крадіжку один раз, причому серед хлопців цей показник вищий (12%), ніж серед дівчат (8%).

Таблиця 2.8

Досвід крадіжок серед респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповівших хлопців	% від кількості відповівших дівчат
Ніколи	85%	80%	90%

Траплялося один раз	10%	15%	5%
Траплялося більше одного разу	5%	5%	5%

Відповідно до результатів опитування, щодо відчуття відокремлення від суспільства 55% респондентів зазначили, що не відчують себе відокремленими від суспільства, серед яких 50% хлопців і 45% дівчат. 30% підлітків вказали, що відчують таку ізоляцію "рідко", причому частіше про це згадували дівчата (35%) порівняно з хлопцями (25%).

Таблиця 2.9

Схильність до відчуття відокремлення від суспільства респондентів у дослідженні соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Варіант відповіді	Відсоток респондентів	% від кількості відповілих хлопців	% від кількості відповілих дівчат
Ніколи	55%	60%	50%
Рідко	30%	35%	25%
Часто	15%	15%	15%

На підставі проведеного аналізу можна зробити такі висновки щодо проявів девіантної поведінки у досліджуваній групі підлітків у сучасному приватному закладі освіти АСЕ:

1. Досліджувана група підлітків виявляє певні прояви девіантної поведінки. Це можуть бути такі вчинки, як крадіжки, агресія, вживання наркотиків або алкоголю, прогули школи та інші подібні небажані дії. На

прояви девіантної поведінки у підлітків впливає низка факторів. Сімейне середовище відіграє важливу роль, зокрема структура сім'ї, рівень підтримки та конфліктів у родині. Психоемоційний клімат і наявність негативних емоцій, а також насильство або фізичні покарання можуть також сприяти виникненню девіантної поведінки. Взаємодія з ровесниками є ще одним важливим фактором, що впливає на девіантну поведінку. Негативний вплив ровесників, який може полягати у сприйнятті девіантної поведінки як норми або залученні до небажаної активності, може стимулювати підлітків до прояву такої поведінки.

2. Наявність алкогольної або наркотичної залежності в родині також може бути фактором, що сприяє девіантній поведінці у підлітків. Підлітки можуть брати приклад з близьких і намагатися знайти шляхи втечі від негативних емоцій через вживання речовин.

Узагальнюючи, зазначимо, що девіантна поведінка у підлітків є складним явищем, що має багато різних факторів впливу. Результати аналізу показали, що сімейне середовище, емоційний клімат, взаємодія з ровесниками, відносини з батьками та наявність залежності є важливими чинниками, які впливають на прояви девіантної поведінки у підлітків.

Висновки до другого розділу

Аналіз результатів організації експериментального дослідження з соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні дозволив виділити низку важливих висновків.

Ефективна реабілітація підлітків із девіантною поведінкою потребує якісної та своєчасної діагностики. Сучасні методи діагностики, що включають як психологічне тестування, так і спостереження, дозволяють детально оцінити рівень і особливості девіантної поведінки, виділяючи основні її чинники. Це є важливим етапом для подальшої розробки індивідуальних програм реабілітації.

Освітні заклади відіграють значну роль у профілактиці девіантної поведінки. Виявлено, що надання психологічної підтримки та створення сприятливого освітнього середовища сприяють зниженню рівня девіантної поведінки серед підлітків. Програми, що включають соціально-психологічну підтримку, превентивні заходи та роботу з батьками, мають позитивний вплив на розвиток соціально адаптованих моделей поведінки у підлітків.

У проведеному дослідженні було застосовано метод соціологічного опитування, а саме – анкетування. Метою розробленої анкети було дослідження та аналіз поширеності девіантної поведінки серед учнів 7, 8, 9 та 10 класів приватного закладу загальної середньої освіти "Київський ліцей "Школа сучасної освіти "АСЕ". Анкета була розміщена у формі Google-форми та розповсюджена серед учнів. Анкета містила вступну частину (паспорт анкети), питання щодо соціодемографічних характеристик, а також 20 питань, безпосередньо пов'язаних з темою дослідження.

Основні питання анкети стосувалися поведінкових моделей та ставлення учнів до соціальних норм, впливу родини та шкільного середовища на їх поведінку, а також рівня залученості у різні типи соціальної діяльності. Кожне питання було спрямоване на виявлення можливих проявів девіантної поведінки, таких як схильність до ризикової поведінки, порушення дисципліни, конфліктні ситуації з однолітками та дорослими.

Зібрані дані дозволили проаналізувати основні тенденції у поведінці підлітків, виявити фактори, які сприяють виникненню девіантних проявів, та визначити найбільш поширені типи поведінкових відхилень серед учнів досліджуваної школи. Анкетування стало важливим інструментом у розробці рекомендацій для подальшої роботи з підлітками та реалізації профілактичних заходів у навчальному закладі.

**Розділ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПРОГРАМИ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-
ДЕВІАНТІВ В УКРАЇНІ**

**3.1. Розробка та впровадження програми соціально-психологічної
реабілітації підлітків-девіантів в Україні**

Реалізація ефективної програми соціально-психологічної реабілітації передбачає проходження кількох послідовних етапів, кожен з яких має свої завдання та методи.

Дослідження включає три основні етапи: початковий (констатувальний), експериментальний (формувальний) та заключний (контрольний). Кожен етап має чітко визначені цілі та завдання.

На констатувальному етапі дослідження, спрямованого на оцінку рівня проявів девіантної поведінки серед учнів приватного закладу освіти “Київський ліцей “Школа сучасної освіти” АСЕ”, було проведено анкетування, яке дозволило з’ясувати загальні тенденції у ставленні підлітків до суспільних норм і виявити потенційні ризики щодо відхилень у поведінці. Анкетування охоплювало 20 запитань, спрямованих на вивчення соціально-демографічних аспектів, рівня матеріального забезпечення сім’ї та особистого ставлення учнів до конфліктів, шкільних правил, норм суспільства і рівня схильності до ризикованих вчинків.

Метою анкетування було визначити ступінь зацікавленості учнів у дотриманні суспільних та шкільних норм, рівень їхньої схильності до девіантної поведінки, а також виявлення потенційних факторів ризику, пов’язаних з індивідуальними характеристиками та сімейними обставинами. Анкета складалася з трьох розділів:

Основна інформація про респондентів : вік, стать, склад сім’ї (повна, неповна, проживання з опікунами тощо), суб’єктивна оцінка рівня матеріального забезпечення сім’ї.

Поведінкові аспекти : рівень конфліктності з учителями, порушення правил, ставлення до заборон та бажання ризикувати.

Прояви девіантної поведінки: схильність до вандалізму, агресії, залучення до груп з нестандартними або радикальними поглядами, ставлення до насильства, обману, конфліктів у соціальних мережах.

Аналіз анкетування показав, що значна частина учнів усвідомлює важливість правил і норм для організованого життя, однак серед них є й ті, хто демонструє певні схильності до девіантних проявів:

- 92% опитаних учнів визнали важливість шкільних та соціальних правил як елементів, що підтримують порядок і гармонію в суспільстві. Однак 35% зазначили, що іноді дозволяють собі незначні порушення шкільних норм.

- 27% підлітків зізналися, що періодично відчують потребу ризикувати, відходити від загальноприйнятих правил або конфліктувати з однолітками.

- Водночас, 18% респондентів зізналися, що брали участь у конфліктах, які виникли в соціальних мережах.

- Ще 23% учнів виявили байдужість до деяких шкільних правил, а 15% опитаних визнали, що час від часу пропускають заняття без вагомих причин.

З'ясовано, що соціальні та економічні умови, сімейний склад та загальна атмосфера виховання мають значний вплив на формування поведінки підлітків. Учні, які відзначили недостатній рівень матеріального забезпечення або неповну сім'ю, виявили більшу схильність до порушення норм, демонструючи відчуженість від колективу та схильність до ризикованих вчинків. Виявлено, що підлітки з неповних сімей (проживають з одним із батьків або опікунами) частіше відчують бажання йти проти правил, мають конфлікти з дорослими та іноді пропускають заняття без обґрунтованих причин.

Анкетування також виявило зацікавленість підлітків у профілактичних програмах і навчальних заходах, які б допомогли краще зрозуміти наслідки девіантної поведінки та вплив поведінкових норм на майбутнє. Близько 75% учнів висловили готовність брати участь у тренінгах

і практичних заняттях, орієнтованих на розвиток соціально прийнятних навичок та відповідальної поведінки.

Загалом, результати дослідження вказують на необхідність продовження роботи із забезпечення здорового мікроклімату серед учнів. Близько 20-25% підлітків показують помірну схильність до девіантної поведінки, що виявляється через незначні конфлікти, байдуже ставлення до шкільних правил та пропуски занять. Водночас, учні визнають важливість збереження соціальної дисципліни та готові працювати над власним саморозвитком.

На **формульовальному етапі** нашого дослідження була запроваджена спеціально розроблена програма, спрямована на корекцію девіантної поведінки та розвиток конструктивних соціальних навичок серед підлітків. Дослідження попереднього етапу виявило певні прояви девіантної поведінки, що стало підставою для створення тематичного плану інтерактивних занять.

Програма включала серію занять, кожне з яких сприяло глибшому розумінню підлітками важливих аспектів поведінки, комунікації та самоконтролю. Вона була побудована таким чином, щоб поступово сформувати усвідомлене ставлення до власних дій та розвинути навички, необхідні для соціальної інтеграції.

На початкових заняттях було приділено увагу створенню доброзичливої атмосфери, формуванню групової згуртованості та мотивації до участі. Цей етап включав інтерактивні ігри та вправи, що допомагали учасникам краще пізнати одне одного та налаштуватися на подальшу взаємодію.

На цьому етапі підлітки дізнавалися про девіантну поведінку та її наслідки. Інтерактивні вправи та рольові ігри допомогли розкрити відмінності між нормою та девіацією, спонукали до обговорення власних цінностей та усвідомлення можливих наслідків ризикової поведінки.

Важливим компонентом програми стало навчання навичкам емоційної саморегуляції. Підлітки навчалися ідентифікувати власні емоції, розпізнавати потреби, що стоять за ними, та реагувати на стресові ситуації більш конструктивно.

Заняття були спрямовані на розвиток усвідомлення впливу соціального середовища на особисту поведінку, а також на формування навичок взаємодії з ровесниками та подолання впливу негативних факторів.

Підлітків знайомили з техніками подолання стресу та навичками конструктивного вирішення конфліктів. Вони мали можливість моделювати ситуації, застосовуючи набуті знання на практиці, що дозволило їм відчутти впевненість у власних силах.

Заняття на розвиток комунікаційних умінь та самооцінки сприяли зміцненню внутрішнього ресурсу підлітків, навчали активно слухати, висловлювати свої думки та почуття без конфліктів.

Кожне заняття закінчувалося рефлексією, де підлітки могли висловити свої враження та усвідомлення, що дозволило краще закріпити отримані знання та розвинути почуття відповідальності за власну поведінку.

Контрольний етап дослідження був спрямований на оцінку ефективності реалізованої програми формування соціально прийнятної поведінки серед підлітків, які виявили прояви девіантної поведінки. На цьому етапі дослідження проводилося повторне анкетування та спостереження за учасниками для визначення змін у їхній поведінці, емоційному стані та навичках саморегуляції.

Анкета, що використовувалася на початковому діагностичному етапі, була знову надана учасникам для заповнення. Це дозволило порівняти відповіді до і після участі в програмі, оцінити динаміку змін в їхніх установках щодо девіантної поведінки та виявити, чи зменшилися частота та інтенсивність ризикових вчинків.

Протягом кількох тижнів після завершення програми ми спостерігали за учасниками в їхньому звичному середовищі (школа, позашкільні заняття), щоб відстежити, як отримані знання та навички вплинули на їхню поведінку в реальних ситуаціях. Зокрема, спостереження було спрямоване на аналіз змін у таких аспектах:

- Частота та характер конфліктів із вчителями, однолітками та батьками.
- Здатність до саморегуляції у стресових ситуаціях.
- Прояви комунікативних навичок і соціальної взаємодії в групах.
- Ставлення до правил і норм поведінки.

Для глибшого розуміння впливу програми були проведені короткі індивідуальні інтерв'ю з учасниками та їхніми батьками або педагогами. Підліткам ставили запитання про те, як вони сприймали зміни у своїй поведінці, які навички та знання вони вважають найбільш корисними, а також чи відчували зміни у своїй самооцінці та впевненості в собі. Вчителі й батьки давали оцінку ззовні, що дозволило доповнити об'єктивну картину результатів дослідження.

На основі зібраних даних було проведено порівняння між результатами діагностичного і контрольного етапів. Оцінювалися зміни за ключовими показниками девіантної поведінки, соціальних навичок і психологічного стану підлітків. Позитивні зміни (наприклад, зменшення конфліктності, поліпшення комунікативних навичок, підвищення самооцінки) були розглянуті як підтвердження ефективності програми, тоді як сфери, що не зазнали суттєвих змін, вказували на необхідність подальшої корекційної роботи.

Висновки контрольного етапу дали змогу оцінити успішність програми та визначити напрями подальшого вдосконалення методів роботи з підлітками, які виявляють девіантну поведінку.

3.2. Перевірка ефективності програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Перевірка ефективності програми полягала в оцінюванні, наскільки програма сприяла зниженню проявів девіантної поведінки серед підлітків та розвитку у них соціально прийнятних навичок. Для цього було застосовано кілька методів збору та аналізу результатів:

На контрольному етапі учасники повторно заповнили анкети, які були використані на початковому діагностичному етапі. Порівняння результатів першого та контрольного анкетувань дозволило виявити зміни в установках, поведінці та частоті девіантних проявів. Зокрема, оцінювалися показники:

- частота конфліктів з однолітками, вчителями та іншими дорослими;
- схильність до порушення правил;
- частота емоційних зривів або бажання ризикувати.

Результати порівняльного аналізу анкетування показали позитивну динаміку в поведінці підлітків після проходження програми. Порівняння відповідей учасників на діагностичному та контрольному етапах виявило суттєве зниження проявів девіантної поведінки за такими показниками:

На початку дослідження 30% учасників зазначали, що конфліктують із дорослими «часто» або «завжди», тоді як після завершення програми цей показник зменшився до 10%. 60% учасників на контрольному етапі відповідали, що конфлікти виникають лише «рідко» або «ніколи».

До участі в програмі близько 45% підлітків відмічали, що «часто» або «завжди» порушують шкільні правила. Після проходження програми цей показник зменшився до 15%. Також збільшилася частка відповідей «ніколи» — з 25% до 50%.

Спочатку близько 40% учасників схилилися до думки, що порушення правил — це частина підліткового життя. На завершальному етапі лише 15% залишилися на такій позиції, тоді як 70% висловили нейтральне або негативне ставлення до подібної поведінки.

На діагностичному етапі 35% підлітків відмічали, що вони «часто» або «завжди» відчують бажання діяти протилежно думці більшості. Після тренінгів таких відповідей було 15%, тоді як більшість (60%) відповідали

багато учасників почали активно ділитися власними думками та переживаннями, що свідчило про зростання довіри до групи та тренерів.

На початкових заняттях учасники демонстрували сильні емоційні реакції на критику або несхвальні коментарі — дехто ображався, інші могли відповідати агресивно або захищатися. Згодом, особливо після занять, спрямованих на розвиток навичок розпізнавання та вираження емоцій, було помічено, що підлітки стали краще контролювати свої емоції, реагувати стриманіше та конструктивніше.

Учасники, які на початку програми часто обирали пасивну або унікальну поведінку, поступово почали брати більше відповідальності за свої дії. Це особливо проявилось під час вправ, де треба було вирішувати конфліктні ситуації або вибирати варіанти поведінки в складних умовах. Спостереження показали, що, набувши нових знань та навичок, підлітки стали більш схильними до обдуманих дій та брали відповідальність за свій вибір у груповій діяльності.

На початку програми деякі учасники відкрито демонстрували скептицизм щодо соціальних норм і правил, частина з них ставила під сумнів їхню необхідність. Під час занять, зокрема на тему важливості соціальних норм, спостерігалися позитивні зміни у ставленні до правил. У кінці програми багато хто з учасників почав виказувати розуміння значущості правил для співіснування та безпечної взаємодії в суспільстві.

Впродовж тренінгів було помічено зниження агресивної поведінки у тих учасників, які на початку мали схильність до конфліктів. Наприкінці програми вони краще контролювали агресивні імпульси, обирали менш конфліктні способи вирішення непорозумінь, демонструючи більше терпіння та толерантності.

В останні дні програми багато учасників стали проявляти впевненість у собі: вони активніше висловлювали власні ідеї, брали участь у дискусіях, частіше відзначали свої досягнення та стали більш відкритими до

компліментів з боку однолітків. Це було особливо помітно під час вправ на підвищення самооцінки, коли підлітки краще усвідомили свої сильні сторони.

Інтерв'ю з учасниками, їхніми батьками та педагогами дали змогу оцінити суб'єктивний вплив програми. Підлітки висловлювали свою думку про те, які навички допомогли їм покращити комунікацію, вирішувати конфлікти або уникати ризикованих ситуацій. Батьки та педагоги надали інформацію про зміни у поведінці підлітків після завершення програми.

Ось декілька прикладів відповідей:

Олександр (14 років):

"Мені найбільше допомогла вправа про вирішення конфліктів. Я раніше часто сварився з друзями, але тепер я намагаюся слухати їх і знаходити компроміси. Важливо, що ми вчилися не лише сваритися, а й розуміти, чому конфлікт виник, і що з ним робити. Я більше не сприймаю все так емоційно, як раніше. Тепер, коли виникає суперечка, я пробую спочатку заспокоїтися."

Марія (15 років):

"Заняття про стратегії подолання стресу і вправи на дихальні техніки дійсно мені допомогли. Я часто нервувала через контрольні, але тепер знаю, як зберігати спокій і зосереджуватись. Це справді працює, коли перед тестом я глибоко дихаю, стає легше. А ще я навчилась більше слухати, а не тільки говорити."

Кіра (13 років):

"Я зрозуміла, як важливо приймати рішення обдумано, а не через емоції. Вправи на прийняття рішень допомогли, тепер я краще розумію, як обирати правильний шлях, навіть коли є вибір між кількома варіантами. І я

Педагог-організатор

(Андрій

Петрович):

"Зміни в поведінці учнів помітні на кожному кроці. Якщо раніше деякі з них активно ухилялись від участі в заходах або конфліктували з іншими учнями, то зараз їхній рівень взаємодії з однолітками значно покращився. Вони почали більше цікавитись соціальними аспектами навчання та взаємодії в групі. Крім того, зменшилась кількість запізень та пропусків занять, що також свідчить про покращення загальної мотивації до навчання."

Отже, завдяки програмі підлітки не лише знизили девіантні прояви, але й розвинули навички, які сприяють їх соціальній адаптації, саморозвитку та здатності до ефективної комунікації. Це підкреслює значну ефективність програми в досягненні своїх цілей, що підтверджено як кількісними змінами в поведінці, так і глибокими якісними трансформаціями в ставленні учасників до соціальних норм та взаємодії з оточенням.

3.3. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні

Соціально-психологічна реабілітація підлітків-девіантів є важливою складовою для сприяння їх адаптації, інтеграції в суспільство, розвитку навичок саморегуляції та попередження рецидивів девіантної поведінки. Успішна реабілітаційна програма повинна враховувати індивідуальні потреби підлітків, соціокультурні та сімейні чинники. Ось основні

методичні рекомендації для організації реабілітаційної роботи з підлітками-девіантами в Україні:

- Здійснення всебічного психодіагностичного обстеження підлітка для виявлення його психологічних особливостей, факторів девіантної поведінки та соціально-емоційного стану.

- Використання стандартизованих методик оцінки емоційного інтелекту, соціальних навичок, рівня агресії та самооцінки.

- Розробка індивідуальних реабілітаційних планів, що враховують специфічні потреби, особистісні особливості та соціальний контекст кожного підлітка.

- Врахування соціальних, психологічних та освітніх аспектів у формуванні індивідуальної програми.

- Організація занять, спрямованих на формування навичок міжособистісного спілкування, самоконтролю та вирішення конфліктів.

- Підтримка розвитку конструктивних соціальних зв'язків, участь у групових тренінгах та заняттях з колективних ігор для зміцнення позитивних соціальних контактів.

- Використання методів когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та тренінгів емоційної регуляції для формування здорових моделей поведінки.

- Застосування ігротерапії, психодрами та рольових ігор, які допомагають відпрацювати стратегії поведінки в різних життєвих ситуаціях.

- Організація програм професійної орієнтації та розвиток навичок, які сприяють формуванню позитивної самооцінки й особистісної самоідентичності.

- Залучення підлітків до добровільної діяльності, що розвиває їхні лідерські здібності та відчуття відповідальності.

- Проведення тренінгів і консультацій для батьків щодо ефективних методів взаємодії з підлітками.

- Залучення сім'ї до реабілітаційного процесу для забезпечення стабільного підтримувального середовища вдома.

- Регулярне оцінювання прогресу підлітків та корекція реабілітаційного плану на основі отриманих результатів.

- Здійснення повторної діагностики та моніторингу стану підлітків після завершення програми для попередження рецидивів девіантної поведінки.

Дотримання цих рекомендацій дозволить здійснювати ефективну соціально-психологічну реабілітацію підлітків-девіантів, сприяти їхній успішній адаптації до соціуму та запобігати повторній появі девіантної поведінки.

Виходячи з досвіду реалізації програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів у приватному закладі освіти “Київський ліцей “Школа сучасної освіти” АСЕ”, пропонуємо такі методичні рекомендації:

1. Виявлення та облік: важливо впровадити систему раннього виявлення підлітків із девіантною поведінкою. Це може включати регулярні спостереження, діагностичні тестування, анкетування та моніторинг змін у поведінці. Створення механізмів для реєстрації й обробки інформації дозволить скласти індивідуальний план реабілітації, враховуючи соціально-психологічні характеристики підлітків.

2. Співпраця з освітнім персоналом: для досягнення ефективності у реабілітації необхідна тісна співпраця з класними керівниками, вчителями та іншими працівниками ліцею. Регулярні зустрічі, інформативні сесії та зручний канал обміну інформацією (наприклад, електронна пошта або внутрішня платформа для комунікації) допоможуть забезпечити своєчасний обмін даними про поведінку та досягнення учнів.

3. Ефективна взаємодія з батьками: для якісної підтримки необхідно налагодити довірливі взаємини з батьками учасників програми. Рекомендується організувати індивідуальні зустрічі, консультації та

тренінги для батьків, надаючи поради щодо управління поведінкою підлітків та підвищення їхньої психологічної стійкості.

4. Індивідуалізація підходу: для кожного підлітка має бути розроблено індивідуальний план реабілітації, що враховуватиме його особисті потреби, здібності та соціально-емоційний стан. При складанні плану варто враховувати соціально-економічні, культурні та сімейні обставини учасників.

5. Групова робота: організація групових занять дає змогу підліткам практикувати соціальні навички, спілкуватися з однолітками та знаходити підтримку в безпечному середовищі. Корисно залучати учасників до рольових ігор, обговорень, спільних проєктів, що сприяють розвитку емоційного інтелекту та самооцінки.

6. Психологічна підтримка: підлітки повинні мати доступ до регулярної психологічної підтримки, яка включає індивідуальні консультації, де вони можуть обговорювати особисті труднощі та відчуття. Це сприяє саморозвитку, усвідомленню власних емоцій і пошуку здорових способів вираження почуттів.

7. Моніторинг і оцінка ефективності програми: проводити регулярний моніторинг та оцінку результативності програми. Збирайте дані щодо змін у поведінці, навчальних досягнень і соціальної адаптації підлітків. Це дозволяє оцінювати успішність заходів і вносити корективи за необхідності.

8. Підтримка після завершення програми: для забезпечення довготривалих позитивних змін рекомендується організувати план підтримки після закінчення програми. Це можуть бути періодичні зустрічі, додаткові консультації або залучення до клубів і гуртків. Подібні заходи допоможуть учасникам не втратити здобуті навички та зміцнити соціальну адаптацію.

Ці рекомендації сприятимуть ефективному впровадженню програми соціально-психологічної реабілітації в “Київському ліцеї “Школа сучасної

освіти” АСЕ” та забезпечать позитивний вплив на соціалізацію та поведінкові зміни підлітків.

Висновки до третього розділу

Реалізована нами програма соціально-психологічної реабілітації в "Київському ліцеї "Школа сучасної освіти" АСЕ" продемонструвала високу ефективність. Завдяки спільним зусиллям соціального педагога, класних керівників, батьків і самих підлітків, вдалося досягти значних позитивних змін. Учасники програми відчули на собі зростання самооцінки, покращення соціальних навичок та зниження рівня девіантної поведінки. Регулярний моніторинг дозволив виявити й усунути недоліки, а також впровадити додаткові інструменти для підвищення ефективності роботи. Завдяки комплексній підтримці, підлітки продемонстрували стійкі позитивні зміни як у поведінці, так і в навчальних досягненнях.

Виходячи з досвіду реалізації програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів у “Київському ліцеї “Школа сучасної освіти” АСЕ”, пропонуємо такі методичні рекомендації:

Виявлення та облік: Впровадження системи раннього виявлення девіантної поведінки через спостереження, діагностику та анкетування.

Співпраця з освітнім персоналом: Тісна взаємодія з вчителями та іншими працівниками для обміну інформацією та коригування поведінки учнів.

Взаємодія з батьками: Налагодження довірчих відносин з батьками, організація консультацій та тренінгів для підтримки підлітків.

Індивідуалізація підходу: Розробка індивідуальних планів реабілітації, з урахуванням особистих потреб кожного підлітка.

Групова робота: Організація групових занять для розвитку соціальних навичок і підтримки серед однолітків.

Психологічна підтримка: Забезпечення доступу до регулярних консультацій для обговорення особистих труднощів.

Моніторинг та оцінка: Регулярна оцінка ефективності програми через зміни в поведінці та соціальній адаптації учнів.

Підтримка після програми: Організація заходів після завершення програми для підтримки здобутих навичок і адаптації.

Ці рекомендації допоможуть забезпечити успішну реабілітацію та поліпшити соціалізацію підлітків.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань було отримано наступні результати:

1. З'ясовано ступінь розробленості та сутність ключових понять проблеми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів в Україні. Дослідження показало, що підлітковий вік – період інтенсивних змін в особистості, що часто супроводжуються внутрішніми конфліктами. Підлітки часто характеризуються залежністю від групи та труднощами у взаємодії з дорослими. Цей період характеризується нерівномірним розвитком різних сфер особистості, що ускладнює задоволення особистісних потреб і посилює внутрішню напругу.

2. Розроблено комплекс емпіричних методик для комплексної діагностики девіантної поведінки підлітків в Україні, що охоплює як соціальні, так і психологічні аспекти. Застосування цих методик дозволяє детально оцінити рівень вираженості девіантних проявів та ідентифікувати фактори ризику, пов'язані з особистісними особливостями підлітків та їхнім соціальним оточенням. Дослідження підтверджують важливу роль освітніх закладів у профілактиці девіантної поведінки. Саме в освітньому середовищі формуються соціальні навички, закладаються основи морально-етичних норм та створюються умови для успішної соціалізації молоді. Культивування позитивних моделей поведінки в освітньому процесі сприяє зниженню ризику розвитку девіантних проявів та полегшує процес соціально-психологічної корекції.

3. Розроблено та експериментально перевірено програму соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів у приватному закладі освіти АСЕ в Україні. Програма була спрямована на раннє виявлення ознак девіантної поведінки, зниження рівня тривожності та профілактику поведінкових відхилень. Реалізація відбувалася поза навчальними заняттями за активної участі соціального педагога, класного керівника, батьків і самих учнів. Результати аналізу підтвердили ефективність програми: учасники демонстрували підвищення рівня самосвідомості, поліпшення адаптації та зниження девіантної поведінки. Було виправлено деякі виявлені недоліки шляхом впровадження додаткових матеріалів і методик. Після завершення програми відзначено позитивні зміни в поведінці та академічних досягненнях, а для підтримки результатів проводилися додаткові індивідуальні та групові заняття.

4. Укладено методичні рекомендації на основі досвіду впровадження програми соціально-психологічної реабілітації підлітків-девіантів у приватному закладі освіти АСЕ в Україні, що включають такі ключові аспекти:

- виявлення та реєстрація підлітків з девіантною поведінкою на ранніх етапах;
- налагодження тісної співпраці зі шкільними працівниками для забезпечення комплексного підходу;
- взаємодія з батьками для надання підтримки в управлінні поведінкою підлітків;
- індивідуалізація підходу до кожного підлітка, враховуючи його особливості;

- проведення групових занять для розвитку соціальних навичок та підвищення самооцінки;
- надання психологічної підтримки для зниження рівня тривожності;
- регулярний моніторинг та оцінка ефективності програми;
- забезпечення подальшої підтримки після завершення програми для уникнення рецидиву девіантної поведінки.

Ці рекомендації базуються на успішному досвіді закладу та сприяють покращенню поведінки та соціальної адаптації підлітків, допомагаючи їм інтегруватися в соціальне середовище та будувати позитивну модель поведінки.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для дослідження проявів девіантної поведінки серед підлітків

Вступ

Шановний респонденте!

Дякуємо, що погодилися взяти участь у дослідженні. Дана анкета є частиною магістерського дослідження, мета якого – визначити ступінь

девіантної поведінки серед підлітків. Ваші відповіді допоможуть нам краще зрозуміти особливості поведінки підлітків у сучасному суспільстві.

Анкета є анонімною, ваші відповіді використовуватимуться лише в узагальненій формі для наукових цілей. Заповнення анкети займе не більше 10-15 хвилин.

Дякуємо за співпрацю!

I. Паспорт анкети

1. **Назва анкети:** Анкета для визначення ступеня девіантної поведінки серед підлітків.
2. **Мета анкети:** Оцінити рівень девіантної поведінки серед підлітків та виявити соціодемографічні фактори, які можуть впливати на її прояви.
3. **Цільова аудиторія:** Підлітки віком 13-16 років.
4. **Тривалість заповнення:** 10-15 хвилин.

II. Соціодемографічні характеристики

1. Вік: ____ років
2. Стать:
 - Чоловіча
 - Жіноча
3. Склад сім'ї:
 - Повна (батько і мати)
 - Неповна (тільки один із батьків)
 - Проживаю з опікунами
 - Інше (вказати) ____
4. Рівень матеріального забезпечення сім'ї (на вашу думку):
 - Високий
 - Середній
 - Низький

III. Прояви девіантної поведінки

Відповідайте на питання нижче, вибираючи один із варіантів відповіді:

1. Як часто ви конфліктуєте з учителями або іншими дорослими?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

2. Чи порушували ви коли-небудь шкільні правила?

- Ніколи
- Один раз
- Рідко
- Часто
- Завжди

3. Чи вважаєте ви, що порушення правил — це нормальна частина підліткового життя?

- Повністю не згоден
- Не згоден
- Нейтрально
- Згоден
- Повністю згоден

4. Як часто ви відчуваєте бажання йти проти думки більшості?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

5. Чи вступали ви у бійки або сварки з іншими підлітками?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

6. Чи вживаєте ви алкоголь або інші речовини, що можуть впливати на стан свідомості?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

7. Як часто ви відчуваєте бажання протистояти батьківським заборонам?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

8. Чи пропускаєте ви заняття без вагомої причини?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

9. Чи були випадки, коли ви брали участь у вандалізмі (пошкодження майна, графіті тощо)?

- Ніколи
- Один раз

- Рідко
- Часто
- Завжди

10. Чи відчуваєте ви агресію або роздратування по відношенню до інших людей?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

11. Чи виникає у вас бажання ризикувати (випробовувати небезпечні ситуації)?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

12. Чи приймаєте ви участь у групах (онлайн чи офлайн), які мають нестандартні або радикальні погляди?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

13. Чи зловживали ви нецензурною лексикою на адресу інших?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто

- Завжди

14. Чи зверталися ви до обману або хитрощів для досягнення своєї мети?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

15. Як часто ви відчуваєте байдужість до правил та норм, встановлених у суспільстві?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

16. Чи бувають випадки, коли ви відчуваєте бажання кинути все та діяти навмання?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

17. Чи брали ви участь у конфліктах, організованих у соціальних мережах?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

18. Чи вважаєте ви насильство або тиск допустимим методом для вирішення конфліктів?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

19. Чи були у вас випадки крадіжок (навіть незначних речей)?

- Ніколи
- Один раз
- Рідко
- Часто
- Завжди

20. Чи відчуваєте ви себе у відриві від суспільства?

- Ніколи
- Рідко
- Іноді
- Часто
- Завжди

Дякуємо за участь у нашому дослідженні!

Додаток Б

“Нові горизонти”:

програма соціально-психологічної
профілактики та корекції проявів девіантної
поведінки піллітків

Автор: - Сирова Каріна Михайлівна,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності “Соціальна робота”
Національного університету біоресурсів і природокористування України
syrovakarina40@gmail.com

Анотація

Мета: профілактика та корекція проявів девіантної поведінки в учнів приватного закладу загальної середньої освіти "Київський ліцей " Школа сучасної освіти "АСЕ".

Завдання:

1. Інформування підлітків про явище «девіації» та її можливі наслідки.
2. Проведення бесід, семінарів і тренінгів для усунення причин та факторів девіантної поведінки.
3. Розробка комплексу рекомендацій для соціальних педагогів у роботі з девіантними підлітками у Київському ліцеї "Школа сучасної освіти "АСЕ".
4. Профілактичні заняття та інтеграція творчих завдань для підлітків.

Форми та методи роботи: інформаційні повідомлення, тренінг, лекція-бесіда, групова дискусія, рольова гра, анкетування.

Методи діагностики: Анкета для дослідження проявів девіантної поведінки серед підлітків.

Склад групи: 10-15 осіб.

Критерії добору учасників в групу: учні із девіантною поведінкою.

Тривалість програми: 5 занять по 45 хв. Тривалість занять може дещо змінюватись в залежності від ступеня зацікавленості учасників.

Періодичність зустрічей: 2 рази на тиждень.

Контингент учасників: учні 7-10 класів.

Вік учасників: 13-16 років.

Пояснювальна записка до програми "Нові горизонти" для профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків

Сучасні суспільно-політичні та економічні зміни вносять нові виклики в систему цінностей молоді, створюючи додаткові чинники, що

сприяють розвитку девіантної поведінки серед підлітків. Швидкі зміни у пріоритетах, невідповідність між потребами молодих людей та можливостями суспільства їх задовольнити призводять до посилення кризових явищ, які також впливають на сім'ю. Сім'я, як основний інститут соціалізації, перебуває під впливом економічних, політичних та культурних змін, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки для становлення особистості дитини. На формування особистості впливають три основні фактори — спадковість, середовище і виховання, і хоча школа не може змінити всі ці фактори, її завдання — максимально сприяти позитивному розвитку особистості в рамках навчально-виховного процесу.

З огляду на ці обставини, програма "Нові горизонти" покликана забезпечити системну соціально-психологічну профілактику та підтримку підлітків, схильних до девіантної поведінки. Вона націлена на формування в учнів соціальної активності, стимулювання їхньої відповідальності та самосвідомості. Підлітки повинні отримати повне уявлення про наслідки девіантної поведінки та зрозуміти, як це може вплинути на їхнє життя та соціальні зв'язки. Програма залучає всі структури школи, спрямовані на підтримку учнів та надання їм необхідних знань і навичок для розвитку в здоровому середовищі.

Девіантна поведінка — це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятих соціальних норм, включаючи норми права, моралі, культури та здоров'я. Однак проблема девіації — це не лише індивідуальне відхилення, але й відповідь особистості на обставини, з якими вона не може справитися, не отримавши необхідної підтримки. Тому ключовим завданням школи є створення безпечного середовища, де підліток зможе знайти допомогу, відчувати підтримку, сформувати соціально прийнятні навички.

"Нові горизонти" передбачає перехід від традиційних заходів впливу до надання соціально-педагогічної допомоги на основі всебічного аналізу

особистісних та сімейних умов учнів. Наша програма спрямована на підтримку підлітків ще до появи серйозних труднощів у поведінці чи соціальній адаптації. Це дозволить не лише мінімізувати ризики девіантної поведінки, але й допоможе учням знайти своє місце в суспільстві, орієнтуючись на розвиток самоконтролю, емпатії та соціальної відповідальності.

Соціально-педагогічна профілактика є ефективною тоді, коли її надають своєчасно, до виникнення серйозних проблем чи відхилень у поведінці підлітка. "Нові горизонти" спрямована на надання комплексної підтримки, допомоги родині, розвитку навичок, що допоможуть підлітку обрати позитивний шлях самореалізації та самовдосконалення.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема заняття	Тренінгові дії	Час
1	Вступ до програми, знайомство з групою	<i>Вітання, короткий вступ про цілі та зміст програми.</i>	5 хв
		<i>Ігрове знайомство «Коло імен»</i>	15 хв
		<i>Обговорення очікувань</i>	10 хв
		<i>Вправа «Чарівна кулька»</i>	10 хв
		<i>Підсумкове коло. Коротка рефлексія</i>	5 хв

2	Що таке девіантна поведінка?	<i>Вправа «Асоціативне коло»</i>	10 хв
		<i>Презентація поняття «девіантна поведінка»</i>	20 хв
		<i>Гра «Цінності та норми»</i>	10 хв
		<i>Обговорення та рефлексія</i>	5 хв
3	Розпізнавання своїх емоцій та потреб	<i>Вправа «Картки емоцій»</i>	20 хв
		<i>Вправа «Ситуація»</i>	10 хв
		<i>Групова робота «Мої потреби»</i>	15 хв
		<i>Рефлексія та підсумки</i>	
4	Вплив оточення на поведінку	<i>Вправа «Моє оточення»</i>	10 хв
		<i>Інтерактивне заняття «Я і мої друзі»</i>	20 хв
		<i>Рольова гра «Зміни обставини»</i>	15 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	
5	Стратегії подолання стресу	<i>Теоретична частина «Що таке стрес?»</i>	20 хв
		<i>Вправа «Дихальні техніки»</i>	10 хв
		<i>Рольова гра «Я і стрес»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв

6	Вирішення конфліктів	<i>Теоретична частина «Конфлікти та їх види»</i>	20 хв
		<i>Вправа «Картки конфліктів»</i>	10 хв
		<i>Рольова гра «Вирішення конфлікту»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв
7	Розвиток комунікаційних навичок	<i>Вправа «Активне слухання»</i>	20 хв
		<i>Рольова гра «Комунікаційний бар'єр»</i>	10 хв
		<i>Вправа «Вільне висловлення»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв
8	Вибір поведінки в складних ситуаціях	<i>Теоретична частина «Як вибрати правильну поведінку»</i>	20 хв
		<i>Вправа «Вибір шляху»</i>	10 хв
		<i>Рольова гра «Дорога до вибору»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв
9	Навички прийняття рішень	<i>Теоретична частина «Етапи прийняття рішень»</i>	20 хв
		<i>Вправа «Дерево рішень»</i>	10 хв
		<i>Рольова гра «Правильний вибір»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв

10	Підвищення самооцінки та розвиток впевненості	<i>Вправа «Я-позитив»</i>	20 хв
		<i>Гра «Мій успіх»</i>	10 хв
		<i>Вправа «Комплімент по колу»</i>	10 хв
		<i>Підсумок та рефлексія</i>	5 хв

Основні напрямки діяльності:

- **Соціально-психологічний напрямок** передбачає використання інтерактивних методів (тренінгів, рольових ігор, дискусій) для розвитку комунікативних навичок, емоційного інтелекту, самооцінки та інших позитивних якостей особистості.
- **Культурно-дозвільний напрямок** передбачає використання засобів мистецтва (кіно, музика, образотворче мистецтво) та інтерактивних форм роботи (майстер-класи, творчі проекти) для розвитку творчих здібностей, емоційного інтелекту та формування позитивних цінностей.

Етапи проведення програми:

Підготовчий етап: ознайомлення підлітків з особливостями соціальної програми та отримання згоди на участь в проєкті.

Основний етап програми: передбачає проведення 10 групових семінарів з соціальним педагогом, батьками та викладачами для учнів 8-9 класів у приміщенні Київського ліцею "Школа сучасної освіти "АСЕ" по вівторках та четвергах з 15:00 до 15:45.

Програма включає в себе:

- Вступну групову бесіду: обговорення поняття "девіантна поведінка", її причин та наслідків.
- Інтерактивні заняття: тренінги, рольові ігри, дискусії, спрямовані на розвиток комунікативних навичок, емоційного інтелекту, вміння вирішувати конфлікти та формувати позитивну самооцінку.

- Спеціалізовані тренінги: управління агресією, профілактика залежностей, розвиток стійкості до стресу.

Заключний етап:

- Обробка отриманої інформації про стан учнів, після кожного проведеного семінару та бесіди.
- Виявлення недоліків у роботі соціального педагога та їх усунення.
- Надання рекомендацій батькам та класним керівникам у роботі з підлітками з девіантною поведінкою.
- З'ясування стану учнів після корекційної програми, проведення додаткових занять, при необхідності.

Матеріали до занять з підлітками схильними до девіацій

Заняття №1: Вступ до програми, знайомство з групою

Ігрове знайомство «Коло імен»

Гра на знайомство: кожен учасник по черзі називає своє ім'я і додає жест або звук, який йому подобається. Наступний учасник повторює попередні імена та жести, додаючи свій. Це допомагає створити дружню атмосферу та запам'ятати імена.

Обговорення очікувань

Кожен учасник висловлює, чого очікує від курсу, або що хоче змінити чи дізнатися. Можна запропонувати записати очікування на стікерах та прикріпити їх на дошці.

Вправа «Чарівна кулька»

Група стає в коло. Ведучий починає передавати уявну «чарівну кульку» комусь іншому, показуючи якусь емоцію (щастя, здивування, інтерес). Інші продовжують передавати кульку, змінюючи емоції. Завдання – висловити емоцію через міміку і жест.

Підсумкове коло

Коротка рефлексія: кожен учасник ділиться одним словом чи фразою про свої враження від заняття та готовність продовжувати. Це допомагає створити позитивний настрій на наступне заняття. |

Заняття №2: Що таке девіантна поведінка?

Вправа «Асоціативне коло»

Учасники стають у коло, кожен називає слово, яке асоціюється з терміном «поведінка». Ведучий записує слова на дошці, пояснюючи різні аспекти поведінки.

Презентація поняття «девіантна поведінка»

Тренер пояснює поняття «девіантна поведінка» за допомогою прикладів з життя, проводить коротке опитування щодо розуміння.

Гра «Цінності та норми»

Учасники обирають картки з різними ситуаціями (наприклад, допомогти людині, порушити правила). Обговорення, чому деякі вчинки вважаються прийнятними, а інші — ні.

Обговорення та рефлексія

Учасники діляться думками, що нового дізналися про поняття девіації. Підсумки: тренер підсумовує основні ідеї та значення розуміння девіації.

Заняття №3: Розпізнавання своїх емоцій та потреб

Вправа «Картки емоцій»

Учасникам пропонують картки з різними емоціями (щастя, злість, сум, здивування тощо). Вони мають обрати картку, яка найбільше відповідає їхньому стану, та пояснити вибір.

Вправа «Ситуація»

Тренер розповідає ситуацію (наприклад, сварка з другом), учасники повинні сказати, яку емоцію це викликає, і чому. Важливо аналізувати емоційний стан.

Групова робота «Мої потреби»

Учасники пишуть на листочках, що для них важливо (наприклад, підтримка, безпека, увага), а потім обговорюють це у малих групах.

Рефлексія та підсумки

Кожен учасник називає одну важливу потребу, яку він зрозумів для себе. Тренер підсумовує важливість розуміння своїх емоцій для здорової поведінки.

Заняття №4: Вплив оточення на поведінку

Вправа «Моє оточення»

Учасники малюють на аркуші паперу своє оточення: сім'я, друзі, школа, соціальні групи. Потім вони обговорюють, як оточення впливає на їхню поведінку.

Інтерактивне заняття «Я і мої друзі»

Учасники описують вплив друзів на свою поведінку та поведінку друзів, використовуючи картки з позитивними та негативними рисами поведінки.

Рольова гра «Зміни обставини»

Учасники працюють в парах, створюючи ситуацію, в якій підліток має вибір — як вчинити, залежно від оточення. Після обговорення вибору та наслідків.

Підсумок та рефлексія

Обговорення результатів діяльності, чому важливо контролювати своє оточення та як змінити шкідливі впливи. |

Заняття №5: Стратегії подолання стресу

Теоретична частина «Що таке стрес?»

Пояснення природи стресу, види стресових ситуацій, роль стресу в поведінці підлітків.

Вправа «Дихальні техніки»

Вправи на глибоке дихання, релаксацію, візуалізацію (як засіб зниження стресу). Можна використовувати методи дихальної гімнастики для зняття напруги.

Рольова гра «Я і стрес»

Учасники діляться на пари і розігрують ситуації стресу (наприклад, контроль над емоціями під час конфлікту). Обговорення, як вони вирішили ситуацію.

Підсумок та рефлексія

Обговорення, як використовувати техніки для подолання стресу в реальному житті, підсумки заняття.

Заняття №6 : Вирішення конфліктів

Теоретична частина «Конфлікти та їх види»

Пояснення причин конфліктів, типи конфліктних ситуацій.

Вправа «Картки конфліктів»

Учасники отримують картки з описами конфліктних ситуацій та повинні запропонувати способи їх вирішення.

Рольова гра «Вирішення конфлікту»

Учасники розігрують конфліктні ситуації (наприклад, непорозуміння з другом) та застосовують методи вирішення конфлікту. |

Підсумок та рефлексія

Обговорення важливості вирішення конфліктів мирним шляхом та ролі комунікації у цьому процесі. |

Заняття №7: Розвиток комунікаційних навичок

Вправа «Активне слухання»

Учасники працюють в парах. Один говорить про свою ситуацію, інший слухає та повторює почуте своїми словами. Це допомагає активному слуханню.

Рольова гра «Комунікаційний бар'єр»

Ведучий пропонує ситуацію (наприклад, бажання висловити свої думки), учасники виконують рольові дії, враховуючи бар'єри в комунікації (неуважність, страх).

Вправа «Вільне висловлення»

Учасники по черзі висловлюють свої думки, не перебиваючи один одного, вчаться конструктивно говорити і слухати.

Підсумок та рефлексія

Обговорення важливості взаєморозуміння і конструктивного спілкування для вирішення конфліктів і уникнення девіантної поведінки.

Заняття №8: Вибір поведінки в складних ситуаціях

Теоретична частина «Як вибрати правильну поведінку»

Вивчення різних варіантів реакцій на ситуації: позитивні та негативні вибори.

Вправа «Вибір шляху»

Тренер описує різні складні ситуації, учасники обирають, як вони вчинять, і пояснюють свої вибори.

Рольова гра «Дорога до вибору»

Учасники грають ролі в різних ситуаціях, де потрібно обрати правильну стратегію поведінки в кризовій ситуації (наприклад, пропозиція поганих звичок).

Заняття №9 : Навички прийняття рішень

Теоретична частина «Етапи прийняття рішень»

Пояснення етапів: визначення проблеми, аналіз варіантів, прийняття рішення та оцінка наслідків.

Вправа «Дерево рішень»

Учасники обирають конкретну ситуацію (наприклад, конфлікт у школі) та, працюючи в парах, створюють «дерево рішень» із можливими варіантами розвитку подій.

Рольова гра «Правильний вибір»

Кожен учасник отримує сценарій складної ситуації (наприклад, тиск однолітків) і повинен прийняти рішення. Після обговорення можливих наслідків.

Підсумок та рефлексія

Обговорення, як навички прийняття рішень можуть допомогти уникнути девіантної поведінки та сприяти відповідальному ставленню до життя.

Заняття №10: Підвищення самооцінки та розвиток впевненості

Вправа «Я-позитив»

Учасники пишуть список своїх позитивних якостей і досягнень. Потім обговорюють, чому це важливо для самооцінки.

Гра «Мій успіх»

Учасники по черзі розповідають про ситуацію, в якій вони досягли успіху, навіть якщо це було щось маленьке. Інші учасники підтримують та хвалять.

Вправа «Комплімент по колу»

Кожен учасник робить комплімент сусідові, акцентуючи увагу на позитивних рисах і досягненнях. Це допомагає побудувати впевненість і взаємоповагу.

Підсумок та рефлексія

Учасники діляться тим, як вони можуть використовувати усвідомлені сильні сторони для розвитку впевненості та уникнення негативного впливу на себе.